

Työelämän selviytyjät uusilla urilla -
ammattinvaihtajat suomalaisissa aikakauslehdissä
vuosina 2000 – 2005

Hanna Kautiainen
Pro gradu –tutkielma
Yhteiskuntapolitiikka,
yhteiskuntatieteiden ja filosofian
laitos
Jyväskylän yliopisto
Marraskuu 2006

Työelämän selviytyjät uusilla urilla - ammatinvaihtajat suomalaisissa aikakauslehdissä vuosina 2000 – 2005

Hanna Kautiainen
Yhteiskuntapolitiikan pro gradu –tutkielma
Marraskuu 2006
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
68 sivua, 2 liitettä

Tiivistelmä

Pro gradu -tutkielman taustalla on viime vuosina käyty keskustelu työelämän muutossuunnista. Palkkatyöläisten työurat ovat vaihtumassa uraputkista eräänlaisiksi uramosaikeiksi, joissa vaihtelevat eripituiset työpaksot, jälleen- ja uudelleen kouluttautuminen, sekä jaksot kokonaan palkkatyön ulkopuolella. Yksilön vastuu omasta työmarkkinakelpoisuudestaan ja ammatillisesta pätevyystään kasvaa, ja tätä vastuuta kannetaan kehittämällä itseä, kouluttamalla ja pyrkimällä jatkuvasti parempaan: kirjoittamalla itse oman työuran käsikirjoitusta uudelleen ja uudelleen.

Pro gradu –työn empiirisessä osiossa tutkitaan ammattia vaihtaneita henkilöitä. Tavoitteena on selvittää, miten ammatinvaihtajista on kirjoitettu suomalaisissa aikakauslehdissä, ja mitä merkityksiä nämä kirjoitukset ovat luoneet. Aineistona on käytetty viittätoista ammatinvaihtajan henkilökuva, jotka ovat ilmestyneet suomalaisissa aikakauslehdissä vuosina 2000 - 2005. Aineiston analysoinnin työkalupakkina on käytetty kolmea kvalitatiivista tutkimusmenetelmää. Päämetodina on ollut diskurssianalyysi, ja sen lisäksi henkilökuvia on tutkittu niiden narratiivisen, kertomusluonteisen rakenteen kautta, sekä analysoitu artikkeleissa käytettyä kuvitusta.

Vallitsevimmat diskurssit henkilökuville ovat *työelämässä selviytyminen* ja *oravanpyörästä hyppäminen*: kiireen ja työn vaatimusten kasvun nakertaessa työhyvinvointia uramuutoksesta on muodostunut ammatinvaihtajille henkireikä, ja uudelle uralle suuntautuminen on koettu elämän käännekohtana. Uramuutosten taustalta löytyvät työn ja hyvän elämän suhdetta kuvaavat aladiskurssit *työn mielekkyys*, *työ ei ole koko elämä*, *raha ei tee onnelliseksi*, *hallinnan ja kontrollin utopia* sekä *sisäinen sankaruus*. Ammatinvaihtajien henkilökuvat voidaan jakaa kahdeksi tarinatyyppiä: *vaikeuksien kautta voittoon* -tarinaksi sekä *muuttumisleikkitarinaksi*, joissa ammatinvaihtajilla on erilaisia rooleja. Oleellista on, että tarinat jatkuvat edelleen: ajassamme, perinteisten kollektiivisten elämäntapojen ja yhteisöllisten siteiden murentuessa yksilön identiteetti muodostuu jatkuvasti päivitettävistä, refleksiivisessä suhteessa ympäröivään todellisuuteen suhtautuvista oman elämän elämäkerroista. Ammattia ja uraa vaihdetaan, jotta saadaan toteuttaa ja samalla tuottaa omaa, autenttista identiteettiä. Samalla halutaan parantaa omaa hyvinvointia työssä.

Avainsanat: ammatillinen liikkuvuus, ammatinvaihto, työura: muutos, urakehitys, elinikäinen oppiminen, työhyvinvointi

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 URAPUTKISTA URAMOSAIKKEIHIN	5
2.1 Palkkatyön globaali areena toisessa modernissa	5
2.2 Ammatillinen liikkuvuus suomalaisilla työmarkkinoilla.....	9
2.3 Elinikäinen oppiminen osana kansallista innovaatio- ja kilpailukykystrategiaa	11
3 TYÖHYVINVOINTIA ETSIMÄSSÄ	14
3.1 Työn ikeessä ja imussa – työelämän trendit 2000-luvun keskusteluissa	14
3.2 Karasekin mallin tarkastelua: työn hallinta, autonomia ja omistajuus työhyvinvoinnin lähteinä	16
4 YKSILÖT OMIEN TYÖURIENSA KÄSIKIRJOITTAJINA	20
4.1 Yksilöllistymisen tee-se-itse-teesi	20
4.2 Ammatti-identiteetit liikkeessä.....	23
4.3 Ammatin vaihtaminen yksilötason strategiana – valintojen ja pakkojen politiikkaa	26
5 AINEISTO JA TUTKIMUSMENETELMÄT	29
5.1 Merkitysten maailma mediateksteissä.....	29
5.2 Aineiston kuvaus	30
5.3 Tutkimuksen työkalupakki	32
5.3.1 Diskurssianalyysi tulkinnan välineenä.....	33
5.3.2 Narratologia lähestymistapana.....	36
5.3.3 Kuva-analyysi tekstin tulkinnan apuna	38
6 AMMATINVAIHTAJIEN HENKILÖKUVAT AIKAKAUSLEHDISSÄ	40
6.1 Henkilökuvien yleisiä piirteitä.....	40
6.2 Selviytymisen ja oravanpyörästä irtautumisen diskurssit.....	42
6.2.1 Työn mielekkäys.....	43
6.2.2 Työ ei ole koko elämä.....	45
6.2.3 Raha ei tee onnelliseksi.....	47
6.2.4 Elämänhallinnan illuusio	48
6.2.5 Sisäinen sankaruus	49
6.3 Selviytymistarinoita ja uusia alkuja.....	51
6.3.1 Vaikeuksien kautta voittoon – elämän käännekohtassa	51
6.3.2 Ennen ja jälkeen – muuttumisleikkejä	54
6.3.3 Tarinan jatko – kirjoittamaton sivu	56
6.3.4 Ammatinvaihtajien roolit tarinoissa	57
7 POHDINTAA	59
LÄHTEET	62
LIITTEET	69

1 Johdanto

Pro gradu -tutkielmani aihepiirinä on työelämän muutoksen diskurssi suomalaisissa lehtiartikkeleissa. Työssäni aion tarkastella aikakauslehdissä vuosituhaten vaihteen jälkeen esiintyneitä työelämän oravanpyörästä heittäytyneiden, ammattia, työuraa ja arvoja vaihtaneiden ihmisten henkilökuvia. Työuraa on perinteisesti pidetty yhtenä yksilön elämän urista, mutta nykyisin työura-ajattelua on haluttu laajentaa koskemaan koko yksilön elämäntulkua. Esimerkiksi Sitran tulevaisuusraportissa (Suomi 2015 2001, 6-7) todetaan, että ahtaasta työura-ajattelusta on siirryttävä laajempaan elämänura-ajatteluun. Tämä merkitsee yhteiskunnan tasolla kannustavampien, koko elämänkaaren kattavien koulutus- ja työpoliittisten järjestelmien rakentamista. Yksilölle elämänura-ajattelu taas näyttäytyy elämäntulkun ja kokonaisvaltaisemman vastuunottamisen mahdollisuutena tai velvoitteena, riippuen tarkastelun näkökulmasta.

Sennett (2002, 7) toteaa, että englannin kielen sana ”career” (ura) on alun perin tarkoittanut kärrytietä, ja että myöhemmin, työnteon yhteydessä käytettynä sanasta on muodostunut yksilön taloudellisten pyrkimysten väylän kuvaaja. Suomen kielessä ura on yleisesti ymmärretty juuri työuralle synonyymisenä käsitteenä, ”jälkenä, jonka ihmisen työtoiminta on piirtänyt” (Varila & Kallio 1992, 55). ”Työura” on suomalaisessa arkipuheessa merkinnyt jo pitkään uraputkea, johon ovat sisältyneet toisiaan seuraavina jaksoina koulutus tiettyyn ammattiin, siirtyminen työelämään, ammatissa toimiminen ja eläkkeelle siirtyminen. Yksilö on saattanut toimia samassa työssä läpi koko työuransa. Viime aikoina on kuitenkin esitetty, että tämän kaltaiset, teolliselle aikakaudelle ominaiset ”normaalit” työurat ovat vähenemässä. Koulutus-, työ- ja eläkeputki yksilön elämäntulkun lineaarisena kuvaajana on korvautumassa yhä enenevässä määrin opiskelun, työnteon ja ns. ei-työn¹ mosaiikkimaisella rakenteella (mm. Työvoima 2020 2003, 154). Työuraa suunnitellaan,

¹ Ns. ei-työstä puhuu Beck (1992, 142; 2000, 90-91). Ei-työn vyöhykkeeseen hän laskee kuuluvaksi esimerkiksi uudelleenkoulutuksen, täydennyskoulutuksen, alan tai ammatin vaihdot, vanhemmuuden sekä työssäolon ja työttömyyden vaihtelun.

kouluttaudutaan uudelleen, työpaikkaa, ammattia ja alaa vaihdetaan, sekä ollaan ajoittain kokonaan työelämän ulkopuolella.

Pro gradu –työni taustalla on viime vuosina käyty vilkas keskustelu työelämän muutossuunnista. Tutkielmassani tulen tarkastelemaan globaalia markkinataloutta ja dynamisoituneita työmarkkinoita ns. toisen modernin palkkatyön ympäristönä, eräänlaisena pelikenttänä. Useissa aikalaisdiagnooseissa esiintyy väite, jonka mukaan toista modernia leimaava yksilöllistymiskehitys aiheuttaa yksilön kasvavaa vastuuta niin omasta työurastaan kuin koko identiteetistään. Palkkatyöläisen urasta on tullut siirtymäura, ja yksilö itse saa kantaa vastuun työmarkkinakelpoisuudestaan ja ammatillisesta pätevyydestään itseään kehittämällä ja kouluttamalla: kirjoittamalla itse oman työuransa käsikirjoitusta puhtaaksi yhä uudelleen.

Uuden vuosituhannen vaihteessa huippusuosioon nousseessa, tosi-tv -genreen kuuluvassa amerikkalaisessa sarjassa Selviytyjät (Survivor) kilpaillaan siitä, kuka pystyy elämään pisimpään autiolla saarella joutumatta heimotoveriensa pois äänestämäksi. Kyseisen tv-ohjelman menestys on nostanut esiin pohdintoja ajastamme, eräänä niistä jopa sen, että Selviytyjät kaikessa julmuudessaan ja kyynisyydessään voitaisiin nähdä nykyaikaisen, kilpailua ja keinottelua suosivan työelämän metaforana (Putkonen, 2003). Tässä pro gradu -tutkielmassani tulen esittämään, että 2000-luvulla suomalaisissa aikakauslehdissä on, ironista kyllä, esiintynyt juuri työelämässä selviytymisen eetos, jossa selviytyjät kuvataan henkilöinä, jotka ovat omaehtoisesti hypänneet ulos työelämän oravanpyörästä. Työelämän selviytyjät eivät ole jääneet paikalleen seisomaan ja odottamaan ”pois äänestämistään”, vaan ovat aktiivisesti ottaneet oman elämänsä käsiinsä ja etsineet uusia suuntia.

Tutkielmassani tulen kuvaamaan ammatin vaihtamista yksilön työelämän selviytymisstrategiana kvalitatiivisen analyysin keinoin. Perehdyn siihen, millä tavalla suomalaisten aikakauslehtien artikkeleissa on viime vuosien aikana käsitelty ammattiaan vapaaehtoisesti vaihtaneita henkilöitä, joille uramuutos on merkinnyt yksilötason vastareaktiota työelämän koventumiseen. Tavoitteenani on selvittää, miten ammatinvaihtajista on kirjoitettu suomalaisessa aikakauslehdistössä, ja mitä merkityksiä

nämä kirjoitukset ovat luoneet: miten ammatinvaihtajat esitetään aikakauslehtien henkilökuvissa, mitä sillä tarkoitetaan, mihin asialla pyritään ja keneen esityksillä pyritään vaikuttamaan. Lisäksi tulen käsittelemään sitä, miten ja miksi työelämän muutosta on teksteissä tuotu esille.

Tutkimuskysymykseni ovat:

- Miten suomalaisissa aikakauslehdissä tulkitaan ja selvitetään ammatin vaihtamista?
- Millaisia diskursseja artikkeleissa esiintyy ja missä suhteessa ne ovat toisiinsa?
- Millainen kuva ammatinvaihtajista välittyy?
- Millaisia identiteettejä tekstit rakentavat?
- Millaisia tarinatyyppisiä ammatinvaihtajien kertomuksissa esiintyy?

Pro gradu –työni rakenne on seuraavanlainen: Tutkielman teoreettiset lähtökohdat jakautuvat kolmeen päälukuun, joissa käsittelem suomalaisten työelämän yleisiä muutossuuntia, työhyvinvointiin ja työn hallintaan liittyvää keskustelua, sekä työelämän yksilöllistymiseen liittyviä aikalaisanalyyskejä. Tutkielmani empiirisessä osiossa esittelen käyttämäni aineistoa ja tutkimusmenetelmiä luvussa 5, jonka jälkeen esitän keskeiset tutkimustulokset, ja työni päätteeksi pohdiskelen vielä niiden merkitystä.

Pontimena aihevalinnalleni on ollut henkilökohtainen kiinnostukseni ura-asioita ja työelämän tutkimusta kohtaan. Työvoimapolitiittista näkökulmaa tutkielmaani on tuonut suorittamani työharjoittelu työministeriössä kesällä 2006. Työn murroksen ajankohtaisuus ja kiinnostavuus yhtenä aikamme ilmiöistä näkyy esimerkiksi siinä, että työelämän muutosta käsitteleviä pro gradu –tutkielmia valmistuu nykyisellään runsaasti. Helsingin Sanomien artikkelissa (Hakkarainen 2006) tuodaan julki, että työelämän suuria kysymyksiä pohditaan nykyisellään useiden tieteenalojen opinnäytteissä, ja yleisenä trendinä aihevalinnoissa tuntuu olevan yleisen epävarmuuden lisääntyminen työelämässä.

Työelämästä puhutaan siis kärjistäen kilpailukenttänä, jossa pudotuspelit jakavat työntekijät voittajiin ja häviäjiin. Moderneissa kapitalistisissa yhteiskunnissa työntekijä on vapaa yksilö ja oman työvoimansa omistaja, ja järjestelmiä luonnehtii työmarkkinoiden

muotoon jäsentynyt palkkatyö ja markkinoita koossapitävä kysynnän ja tarjonnan laki. Kilpailu on taloudellisen globalisaation kiihtyessä ”luonnollista” ja edellyttää voittajilta jatkuvaa uudistumista ja kykyä reagoida ulkoisiin ärsykkeisiin. Tämän myötä joustavuus, liikkuvuus ja siirtymät ovat yleistyneet työmarkkinoilla. Uraliikkuvuus, kuten esimerkiksi ammatin vaihtaminen voidaan nähdä eräänä yksilön työmarkkinastrategioiden ilmenemismuotona. Yksilötason strategiat muuttuvat elämänkulun mukana, ja vaatimukset niiden laatimiseksi työmarkkinoilla ovat voimistuneet. Esimerkiksi Julkunen (2003, 426) toteaa, että yksilölle on asettunut entistä suurempi vastuu työuraansa liittyvistä asioista.

Muutosvoimien liikkeelle sysäämä, mediassa voimakkaasti esillä ollut työelämän oravanpyöräproblematiikka voidaan esittää pähkinänkuoressa seuraavasti: ne, joiden tulisi olla onnellisia siitä, että heillä ylipäättään on töitä, ovatkin onnettomia, koska työn epävarmuus, hallitsemattomuus sekä jatkuva muutos ahdistavat ja työssä uupuminen uhkaa. Näkyvimmin julkisuudessa asiaa on tuonut esille Siltala (2004, 423), joka julistaa, että ”globaali hyperkilpailu” on johtanut siihen, että työelämässä harva voittaa ja useimmat häviävät tai ainakin kadottavat työn mielekkyyden. Tämä tulee hänen mukaan aiheuttamaan vastareaktioita eri muodoissa ennemmin tai myöhemmin. Myös Seppänen (2004) siteeraa nykyisen työelämän oravanpyörän kritiikissään vanhaa sananlaskua: ”hullu työtä tekee”.

Näyttäisi siltä, että työstä on tullut ajassamme, uudella vuosituhanella, yhä voimakkaammin yksilön itsensä toteuttamisen väline, ja työhön liittyvistä ongelmista refleksiivisesti toimintaympäristöönsä suhtautuvan, jatkuvaa identiteettiprojektiaan rakentavan yksilön ongelmia. Lienee kuvaavaa, että työstä puhuttaessa käytetään nykykeskusteluissa juuri työelämä-sanaa. Oravanpyörässä kieppuville työstä muodostuu elämän keskeisin sisältö: työ on yhtä kuin elämä.

”Kaikki tietävät rautalangasta kootun häkkyrän, joka on kehitetty vankeudessa elävien pienjyrtsijöiden ajanvietteeksi, virkistykseksi ja kuntoliikunnaksi. Kun orava hyppää härvelin sisään ja ottaa askeleen tasapainonsa säilyttämiseksi, alkaa hutera pyörä liikkeensä. Se pyörii sitä vinhemmin mitä nopeammin eläin askeltaa. Rätinä käy, sahanpurut pölyävät ja kurre juoksee aina vain kovempaa ja kovempaa. Vauhti kiihtyy kiihtymistään eikä suinkaan siksi että orava arvelee liikunnan olevan sille hyödyksi, vaan siksi ettei se menisi nurin. Miksei se hyppää pois, vaikka hyrrä on molemmilta puolilta avoin?” (Seppänen 2004, 11.)

2 Uraputkista uramosaiikkeihin

2.1 Palkkatyön globaali areena toisessa modernissa

Työ on perinteisesti kuulunut olennaisena osana aikuisten ihmisten elämänkaareen. Työn on nähty olevan sosiaalisen järjestyksen keskeinen ylläpitäjä (Tilly & Tilly 1998) ja sosiaalinen normi. Modernille yhteiskunnalle ominainen piirre on ollut palkkatyö (Aho 1988, 52), ja ihmisten elämänsäntakan jakautuminen toisiaan seuraaviin, selkeisiin vaiheisiin: lapsuus, nuoruus, opiskelu, työelämä ja eläkeikä (Jokinen & Saaristo 2002, 202).

Työelämän muutokset ovat yhteydessä yhteiskunnallisiin kehityskuluihin: taustatekijöinä toimivat yhteiskunnan eri alueiden kulttuuriset, institutionaaliset, teknologiset ja taloudelliset muutokset. Yhteiskunnallista murrosta kuvataan yhteiskuntatieteissä modernisoitumisen käsitteellä. Modernin ensimmäiseen vaiheeseen ovat liittyneet läheisesti kollektiiviset elämäntavat, täystyöllisyys, teollistuminen tärkeimpänä tuotantomuotona, kansallisvaltioiden vahva rooli sekä kehittynyt hyvinvointivaltiojärjestelmä (Beck 2000, 18). Modernisaation edetessä kypsään vaiheeseen nämä ensimmäiselle vaiheelle olennaiset ulottuvuudet ovat murenemassa.¹

Beck (2000, 19–24) visioi, että ns. toiselle modernille ominaisia piirteitä ovat kansallisvaltioiden merkityksen väheneminen johtuen ensinnäkin globalisaatiokehityksestä ja toisaalta paikallisyhteisöjen roolin kasvamisesta, teollisuustuotannon korvautuminen uusilla tuotantomuodoilla sekä yksilöllistymiskehityksen voimistuminen. Beckin (1992) mukaan toinen moderni kehkeytyy hiipivästi ja vaikeasti hahmottuvasti verrattuna aikaisempiin ”kumouksellisiin” aikakauden vaihtumisiin.

Muutoksen perusta on muuttuvassa työn ja toimeentulon organisoitumisessa. Yritysten strategiat yhdessä ihmisten yksilöllistymispyrkimysten kanssa muodostavat riskejä

¹ Tästä ajasta, modernisaation kypsästä vaiheesta, käytetään yhteiskuntatieteissä useita eri nimityksiä: mm. refleksiivinen moderni, myöhäismoderni, sekä toinen moderni. Tässä työssä tulen käyttämään kaikkia em. käsitteitä alkuperäislähteen mukaisesti.

sisältävän alityöllisyyden yhteiskunnan, jossa vuokratyö, epäsäännölliset työsuhteet ja harmaa talous yleistyvät, sekä tuotanto ja työsuhteet muuttuvat lyhytjännitteisemmiksi. Tämä liittyy työn ja työn ulkopuolisen välisen suhteen hämärtymiseen. Perinteisessä teollisessa yhteiskunnassa vallitsi kohtalaisen vakaa jäsenyys normaalista elämäntavasta, jossa palkkatyöllä oli oma selkeä roolinsa. Epävakaistumisen seurauksena eräänlainen harmaa vyöhyke on yhä hallitsevammin levittänyt sekä työn ja vapaa-ajan maailmaan. Ihmisten elämänkaareen mahtuu entistä enemmän hetkiä, jolloin he eivät ole vapaita työyhteiskunnan velvoitteista, mutta eivät myöskään täystyöllistettyjä. Harmaan vyöhykkeen yleistyminen tarkoittaa sitä, että yhä useamman elämä koostuu tapahtumista, jotka eivät kytkeydy ennakoitavasti toisiinsa. Elämään kuuluu vaihteita, jolloin esimerkiksi tehdään pätkätöitä, ollaan uudelleenkoulutettavana, osa-aikaeläkkeellä tai väliaikaisesti kotona. Siirrytään Beckin käsittein joustavaan alityöllisyyteen tai hauraaseen täystyöllisyyteen. (Beck 1992, 139-149.)

Julkunen & Nätti (1994, 11-17) kuvaavat murrosta suomalaisilla työmarkkinoilla työmarkkinoiden eriytymisenä ja epävakaistumisena. Epätyypillisten työnteon muotojen, kuten osa-aikatöiden ja pätkätöiden osuus on kasvanut, ja vakaat työsuhteet vähentyneet. Samoin äärimmäisen rajoittava ja ruumiillista kestävyyttä vaativa työ on väistymässä, ja tilalle on tullut monitaitoisuus, valmius oppia uusia tehtäviä, liikkua ja joustaa (Julkunen 2000, 226-228). Haapakorpi (2000, 9-11) lisää, että työelämän muutos Suomessa näkyy myös työn organisoinnin ja työskentelytapojen muutoksena 1990-luvun talouslaman jälkeen. Kansainvälisen kilpailun lisääntyminen ja julkisen sektorin supistaminen ovat pakottaneet työn tekemisen tapojen tehostamiseen, kustannusten karsimiseen ja organisaatorakenteiden joustavoittamiseen. Työelämän muutos on johtanut yksilötasolla työnkuvien laajenemiseen, työn vaatavuustason kasvamiseen sekä työn projektimaistumiseen.

Myös Castellsin (1996, 268) mukaan perinteinen kokoaikatyö ja työn pysyvyydelle, selkeille ammattikuville ja elämänkaaren kattavalle uramallille perustunut työn muoto on vähitellen häviämässä. Työuran aikana voivat vaihdella tyypilliset ja epätyypilliset työsuhteet, jopa palkkatyö ja yrittäjäyys (Kevätsalo, Puntari & Roos 2006, 190). Lisäksi

palkkatyön hegemoninen rooli sosiaalisen järjestäjänä on kokenut muutoksia. Työnteko on nyky-yhteiskunnassamme saanut luovuttaa osan ylivertaisesta asemastaan harrastuksille ja kulutukselle. (Silvennoinen 2002, 194-195.) Holvaksen ja Vähämäen (2005, 35) mukaan onkin syntynyt uusi vauras keskiluokka, joka koostuu tuottajien ja raatajien sijaan ”kuluttajista, shoppailijoista, harrastajista ja turisteista”.

Työelämän muutosten taustalla on ennen kaikkea talouden globalisaatio¹ ja sen aiheuttamat muutokset työn ympäristössä. Castellsin (1996, 106, 470-471) mukaan muutos näkyy erityisesti yritysten maailmanlaajuisessa verkostoitumisessa, sekä niiden entistä suuremmassa sitoutumisessa uuteen teknologiaan. Hän luonnehtii tapahtunutta kehitystä verkostoyhteiskunnan nousuksi, joka ei olisi ollut mahdollista ilman informaatioteknologian kehitystä. Castells (emt., 80-81) lisää, että modernin talouden globalisoitumisen ilmiöt liittyvät tuotannon tehostumiseen ja sitä seuranneeseen markkinoiden laajenemiseen.

Castells ja Beck ovat yhtä mieltä siitä, että globalisaatiokehityksen edetessä kansallisvaltioiden merkitys käy entistä epäselvemmäksi, ja samalla hyvinvointivaltiot ajautuvat ristiaallokkoon. Yritysten toimiessa maailmanlaajuisilla markkinoilla niiden on entistä vaikeampi hyväksyä eri valtioiden erilaisia sosiaalikulutuksia ja säännöstöjä. (Beck 1999, 36-40; Castells 1997, 252-253.) Castells (1996, 232-235) huomauttaa kuitenkin, että globalisaatiokehityksestä huolimatta työvoimasta ei ole pääomien tapaan tullut globaalia, vaan kansallisvaltioiden rajoja ylittäviä työntekijöitä esiintyy lähinnä muutamissa erikoisryhmissä, kuten asiantuntija- ja tietotyösektoreilla.

¹ Globalisaatio käsitteenä on useissa yhteyksissä varsin epämääräinen. Heiskala (1999, 11) huomauttaa, että ”se on vain lippu, jota heilutellaan, ellei kerrota, mitä sillä tarkoitetaan”. Held ym. (1999, 14) ovat määritelleet globalisaation seuraavasti: ”Se on prosessi, jossa taloudelliset, poliittiset, kulttuuriset ja sosiaaliset suhteet laajenevat yhä useammalta osaltaan maailmanlaajuisiksi. Kyse on globaalista yhteenkytkeytymisestä ja sen laajenemisesta, syvenemisestä, ja nopeutumisesta.” Beckin (1999, 46) mukaan globalisaatio taas on ”prosesseja, joiden seurauksena kansallisvaltiot ja niiden suvereenisuus alistuvat ylikansallisille toimijoille, niiden valtamahdollisuuksille, pyrkimyksille ja identiteeteille ja joutuvat niiden verkostojen sitomiksi.”

Globaali kilpailu pakottaa yritykset toiminnan joustavoittamiseen. Parhaimmat edellytykset menestymiseen näyttäisi olevan niillä yrityksillä, jotka pystyvät nopeaan ja joustavaan toimintaan, pitkälle menevään asiakasräätälöintiin, ja jotka kykenevät tuotteiden ja palvelujen sekä toimintojen ja prosessien jatkuvaan kehittämiseen. (Alasoini ym. 2005, 2.) Suomi on talousrakenteensa joustavoittamisen myötä saavuttanut viime vuosikymmenen aikana mainetta yhtenä maailman kilpailukykyisimmistä maista. Suomea on pidetty esimerkkinä yhteiskunnasta, jossa on pystytty onnistuneesti yhdistämään toisiinsa teknologisesti edistyksellinen tietoyhteiskunta ja sosiaalisesti vastuullinen hyvinvointiyhteiskunta. Tällä tavalla ”Suomen tietoyhteiskuntamallia” ovat luonnehtineet Castells ja Himanen (2001, 86-91). Myös Koistinen ja Sengenberger (2002) esittävät, että suomalaisen työvoiman joustavuus, esimerkiksi valmius vaihtaa ammattia tai asuinpaikkaa, auttoi suomalaisen yhteiskunnan laman jälkeisen nopean talouskasvun raiteille.

Blom, Melin ja Pyöriä (2001, 103) toteavat, että viime vuosina yhtenä keskeisimmistä taloutta ja työelämää yhdistävänä tekijänä voidaan pitää kilpailua ja sen kiristymistä. Muutos joustavampaa ja tehokkaampaa markkinataloutta kohti on ollut nopeaa ja määrätietoista. Globalisaatiopuhe on muodostunut arkipäiväiseksi, kuten myös käsitys työelämään liittyvän arvomaailman kovenemisestakin.

Joustavoittamisen kääntöpuolena onkin se, että useat työelämän ilmiöt tuntuvat karanteen niitä säätelevien instituutioiden otteesta. Kysynnän ja tarjonnan epävakauksitekijät ovat ikään kuin siirtyneet yksilön harteille. Markkinariskin siirtyminen työntekijän kannettavaksi näkyy mm. pätkätöinä, kiireenä ja työaikojen venymisenä. (Julkunen 2003, 425.) Eikä kilpailua käydä ainoastaan kansantalouksien, vaan myös yksilöiden kesken. Työntekijät tiedostavat joutuvansa kilpailemaan työ- ja koulutusmarkkinoilla paitsi koulutukseen pääsystä, myös työpaikoista ja uralla etenemisestä. (Helne & Karisto 1992, 552-553.) Työntekijän näkökulmasta markkinoiden joustavuus näkyykin yleisenä epävarmuutena (Holvas & Vähämäki 2005, 17). Työmarkkinoille sijoittumisesta on tullut entistä vaativampaa: keskeinen periaate on, että jokainen kantaa itse vastuun työstään ja urastaan. Menestyksen katsotaan olevan kiinni kunkin omista avuista, perustuvan

yksilöiden haluihin, kykyihin ja ominaisuuksiin. (Julkunen 2000, 223.) Yksilöön kohdistuvat tulosvelvoitteet ja työn kuormittavuus ovat lisääntyneet (Blom ym. 2001, 103).

2.2 Ammatillinen liikkuvuus suomalaisilla työmarkkinoilla

Uudella vuosituhanella yksilö elää työelämässä jatkuvan muutoksen keskellä. Aikaisemmille sukupolville työurasta muodostui usein elämänura (mm. Blom ym. 2001, 86), nykyisin se ei ole läheskään aina itsestäänselvyys. Ammatin vaihtaminen nivoutuu yksilön elämänkulun ja työuran vaiheisiin, ja siihen liittyvät yksilötason ratkaisut ovat kirjavia sisältäen erilaisia valinta- ja pakkotilanteita. Yksilölle on kasaantunut vastuu niin oman paikkansa löytämisestä työelämässä kuin uransa kehittämisessä.

Ammatillinen liikkuvuus¹ on yksilön työmarkkinastrategioiden eräs ilmenemismuoto. Strategiat muuttuvat elämänkulun ja -tyylin mukana. Elämänmuoto ja elämäntilanne, kuten perhesuhteet, lapset, työsuhteen laatu ja opiskelu ovat yksilön työmarkkinakäyttäytymistä selittäviä seikkoja. (Koistinen 1999, 79.) Blom ym. (2001, 81) lisäävät, että uraliikkuvuuden taustalla on paitsi yksilöllisiä selittäjiä, myös rakenteellisia muuttujia.

Työvoiman liikkuvuuden² eri muotojen: ammatillisen, alueellisen ja sosiaalisen liikkuvuuden intensiteetistä suomalaisilla työmarkkinoilla on käyty vilkasta keskustelua. Suikkanen, Linnakangas, Martti ja Karjalainen (2001, 13-28) katsovat, että suomalaisten palkkatyöläisten työurat ovat muuttuneet pysyvistä, ”normaalityöurista” vaihtuvammiksi,

¹ Ammatin, toimialan, työnantajan tai työsuhteen vaihtamista, sekä ammatillisen lisäkoulutuksen hankkimista kuvataan termillä *ammattillinen liikkuvuus* (esim. Jolkkonen ym. 2001, 87). Ammatinvaihtajista puhuttaessa Blom, Melin ja Pyöriä (2001, 76) puhuvat lisäksi *uraliikkuvuudesta* ja Suikkanen ym. (2001) *ammattillisista siirtymistä*. Tämän tutkielman empiirisessä osiossa käsitellään kokonaan uuteen ammattiin ja uudelle toimialalle kouluttautuneita henkilöitä.

² Laajempi työmarkkinoiden dynamiikkaa, työvoiman kysyntää, tarjontaa ja joustavuutta kuvaileva yläkäsite *työvoiman liikkuvuus* voidaan Koistisen (1999, 115) mukaan nimittäin jakaa kolmeen ulottuvuuteen: alueelliseen, ammatilliseen ja sosiaaliseen liikkuvuuteen. Termi *alueellinen liikkuvuus* pitää sisällään alueiden välisen muuttoliikkeen, alueiden sisäisen muuttoliikkeen sekä työmatkaliikkuvuuden (Jolkkonen ym. 2001, 81). *Sosiaalisen liikkuvuuden* Koistinen (1999, 131-132) taas määrittelee yksilön sosioekonomisessa asemassa ja hyvinvoinnissa tapahtuviksi muutoksiksi. Jolkkonen & Kilpeläinen (2002, 101) näkevät työvoiman liikkuvuuden muotoina kolmen edellä mainitun lisäksi vielä *sopimuksellisen liikkuvuuden* eli sopimustoiminnan, lainsäädännön sekä sopimusten sitovuuden, sekä *työn intensiteetin vaihtelun*.

liikkuvammiksi ja epätyypillisemmiksi. Muutoksen suunta on heidän mukaansa ollut samankaltainen myös muiden työvoiman liikkuvuuden muotojen kohdalla. Joustavuus, liikkuvuus ja siirtymät ovat yleistyneet, suomalaiset työmarkkinat ovat dynamisoituneet.

Tietotyöläisiä tutkineet Blom, Melin ja Pyöriä sitä vastoin katsovat liikkuvuuden yleistymistä liioitellun. He näkevät, että erityisesti tiedotusvälineet luovat vääristynyttä kuvaa yleistäessään työmarkkinoiden muutoksen ja liikkeen trendin koskemaan koko väestöä. Heidän mukaansa etenkin ammatillinen liikkuvuus näyttäisi olevan oletettua selvästi vähäisempää. (Blom ym. 2001, 83-84.) Myös Julkunen (2003, 426) toteaa yleisen työmarkkinoiden muutoksen intensiteettiä liioitellun ottaen huomioon sen, että niin sanotut normaalit työsuhteet ja –urat ovat toki edelleen vallitsevia.

Tilastotietoja ammatillisen liikkuvuuden yleisyydestä Suomessa on kerätty 1970-luvulta lähtien (Kolari 1983). Karkeana lukuna voidaan sanoa, että ammattia vaihtaa työuransa aikana noin 15-25% työvoimasta (mm. Jolkkonen ym. 2001, 79-89; Suikkanen ym. 2001, 44, 97-99; Jokinen & Luoma-Keturi 2005, 52). Tästä voi päätyä siihen tulokseen, että noin neljä viidesosaa työntekijöistä pysyy työuransa ajan samassa ammatissa, ja edustaa täten edellä mainittuja ”normaaleja” työuria. Numerot kuitenkin vaihtelevat jonkin verran tarkasteluajankohdasta riippuen, esimerkiksi Kevätsalo ym. (2006, 118) katsovat, että ammatinvaihtajia on palkansaajista noin kymmenen prosenttia.

Ammatillinen liikkuvuus ei siis ole mikään valtaisa työmarkkinoita mullistava ilmiö, vaikka Suikkasen ym. (2001, 13-28) mukaan liikkuvuus on lisääntynytkin erityisesti 1990-luvun aikana. Tästäkin käydään keskustelua, sillä Blom ym. (2001, 84) väittävät, että kyseisen vuosikymmenen taloudellinen lama sai ihmiset pitämään entistä tiukemmin kiinni saavutetuista eduista, ja että uraliikkuvuus tämän seurauksena väheni. Silvennoinen (2002, 170) taas toteaa, että valmiudesta vaihtaa ammattia tuli laman myötä miltei moraalinen vaatimus. Hän lisää vielä, että yleisesti ottaen viime vuosina valmius joustavuuteen on koettu sosiaalisesti hyväksyttävämpänä kuin pitäytyminen totutussa ja helpommin ennustettavassa. Joka tapauksessa työurien voidaan katsoa muuttuneen epävarmemmiksi ja katkonaisemmiksi (Jokinen & Luoma-Keturi 2005, 35).

Varila & Kallio (1992, 83) ovat jakaneet työurat kahteen pääluokkaan: uriin, joita voidaan luonnehtia tasaisiksi ja ennakoitaviksi, sekä uriin, jotka ovat sisältävät vaihtelua ja ennakoimattomuutta. He esittävät, että yksilön kokemus oman työuransa tasaisuudesta ja vaihtelevuudesta ei aina käy yksiin ulkopuolisen tarkastelijan näkemysten kanssa. He näkevätkin, että yksilön asennoitumistavalla ja muutoksiin sopeutumiskyvyllä on tässä suuri merkitys. Muutoksiin herkemmin reagoivat ovat voineet kokea työurallaan voimakasta epävarmuutta ja ennakoimattomuutta, vaikka näennäisesti heidän uransa olisi ollut hyvinkin stabiili. Varilan & Kallion (emt., 86) mukaan urallaan epävarmuutta ja ennakoimattomuutta kokeneet ovat myös valmiimpia muutosten kokemiseen kuin turvallisuushakuisemmat tasaisten työurien henkilöt.

2.3 Elinikäinen oppiminen osana kansallista innovaatio- ja kilpailukykystrategiaa

Suomen kansantalouden menestyksen kulmakivinä pidetään tällä hetkellä osaamisen ja innovaatioiden kehittämistä. Tulevaisuudessa tuottavuutta voidaan lisätä innovaatioiden kautta: luovuuden mahdollistamalla jalostusarvon nostolla ja täten tehokkaammalla tuotannolla. (Himanen 2004, 10). Innovaatiot ja niiden laaja-alainen hyödyntäminen ovat mahdollisia vain henkilöstön uudelleen koulutukseen ja työssä oppimiseen yhdistettynä (Castells & Himanen 2005).

Yhteiskunnalliset muutokset ovat johtaneet kehityskulkuun, jossa Suomen taloutta kohtaavat uudet haasteet: väestön ikääntymisen ja globaalin talouden aiheuttamat muutokset. Ollaan tilanteessa, jossa toisaalta esiintyy rakennetyöttömyyttä ja toisaalta on olemassa ennuste tulevasta työvoimapulasta. Jotta suomalaisten työmarkkinoiden toimintakyky ja hyvinvointiyhteiskunnan säilyminen voitaisiin turvata, työllisyysastetta ja työn tuottavuutta on pystyttävä nostamaan, ja työuria pidentämään. (Työvoima 2020 2003, i-ii.) Lisäksi teknologian kehittyessä ja muuttuessa jatkuvasti työntekijöiltä edellytetään koko ajan uuden oppimista ja aikaisemman osaamisen päivittämistä (Blom ym. 2001, 72).

Keskeiset elementit, joilla edellä mainittuihin haasteisiin voidaan vastata, ovat osaamisen kehittäminen, innovatiivisuus, työllisyyskasvu ja elinikäinen oppiminen¹ (Työvoima 2020 2003, i-ii.). Näitä asioita pyritään edistämään valtiovallan taholta erityisesti muutoksia ennakoivan, proaktiivisen työvoimapolitiikan² keinoin (Kohti proaktiivista työvoimapolitiikkaa 2004). Ilmiö on yleiseurooppalainen. Työvoiman liikkuvuuden parantaminen, inhimillisen pääoman kasvattaminen ja elinikäisen oppimisen edistäminen onkin nostettu EU-tasolla keskeisiksi edellytyksiksi työllisyyden ja talouskasvun parantamiseksi. Vuonna 2000 EU:n työllisyysuuntaviivoja vahvistettiin Lissabonin Eurooppa-neuvostossa juuri elinikäistä oppimista koskevilla tavoitteilla tietoon ja osaamiseen perustuvalla kasvustrategialla. (Elinikäinen oppiminen työpolitiikassa 2002, 11).

Koistinen (1999, 329) on myös sitä mieltä, että liikkuvuus taantuvilta, nollakasvun aloilta kasvaville tuotannonaloille parantaa yhteiskunnan kehitysnäkymiä, ja täten myös työvoima- ja koulutuspolitiikan rooli on olla liikkuvuutta edistävää. Koistinen ja Sengenberger (2002, 256-259) antavat tästä esimerkiksi 1990-luvun lamaa seuranneen kehityskulun. Heidän mukaansa työvoiman joustavuus mahdollisti sen, että taantumien jälkeen, vuosikymmenen lopulla talous elpyi nopeasti. Tuolloin erityisesti informaatioteknologia-ala kasvoi huomattavasti, mikä oli mahdollista tehtyjen koulutus- ja työvoimapolitiittisten uudistusten, erityisesti ammattikorkeakoulujärjestelmän kehittämisen myötä.

¹ Silvennoisen ja Tulkin (1998, 9) määrittelyn mukaan *elinikäinen oppiminen* on jatkuvaa inhimillisten voimavarojen kehittämistä, joka tapahtuu yksilön ehdoilla ja omalla vastuulla. Termi sisältää heidän mielestään kuitenkin näkemyksen kansalaisista ennen muuta työvoimana ja varantoina, jotka tulee saattaa yhteiskunnan ja tuotantotoiminnan käyttöön.

² *Työvoimapolitiikalla* tasataan työvoiman kysynnän ja tarjonnan vaihteluita työmarkkinoiden toiminnan parantamiseksi (Heinonen ym. 2004, 51). *Aktiivisella työvoimapolitiikalla* tuetaan erityisesti työvoiman liikkuvuutta. Sen muotoja ovat työnvälitys- ja neuvontapalvelut, työvoimakoulutus ja työllistämistoimet. (Sihto 1994.) *Proaktiivinen työvoimapolitiikka* puolestaan on joustavaa ja reflektioivaa työvoimapolitiikkaa, jolla pyritään ennakoimaan työvoiman kysynnän ja tarjonnan vaihteluita. Ennen kaikkea sillä pyritään kysyntälähtöisyyteen. (Kohti proaktiivista työvoimapolitiikkaa 2004; Antila & Ylöstalo 2002, 11).

Suikkanen ym. (2001, 91) toteavat tähän saakka toteutetusta työvoimapolitiikasta, että siinä yhden ammatin riittävyys koko työuran ajan on ”otettu annettuna”. Suhteellisen vakaat työmarkkinat sekä elämäntapojen ”normaalius” ovat aikaisempina vuosina taanneet sen, että hyvinvointivaltion rakenteet ja instituutiot ovat pystyneet tukemaan työntekijöitä vakiintunein ohjausmekanismein. Toisessa modernissa, ”siirtymien työurilla”, yksilöt joutuvat monissa tapauksissa tukeutumaan epävirallisiin sosiaalisiin järjestelyihin, eräällä tapaa ylittämään työvoimapolitiikan nykyiset ehdot ja käytännöt. Vaikka työmarkkinat joustavat, tukimuodot eivät. Onkin esitetty näkemyksiä siitä, kuinka yhteiskuntapolitiikan eri osa-alueiden tulisi voida tukea työntekijöitä työuran eri vaiheissa entistä yksilöllisemmin. (emt., 98.) Parjanne (2004, 20) on todennut tähän liittyen, että traditionaalista käsitystä ihmisten elämänsä vaiheista peräkkäisinä, toisiaan poissulkevinä palasina (opiskelu, työ, perhe ja eläkevuodet) olisi syytä arvioida työpoliittisessa keskustelussa uudelleen, ja kehittää uudenlaisia mekanismeja, jotka mahdollistavat niiden entistä joustavamman limittämisen ja yhteensovittamisen koko elämänkaaren aikana. Tähän työhallinnossa pyrittäneen tällä hetkellä juuri proaktiivisen työvoimapolitiikan keinoin.

Ongelmana yksilön kannalta on kuitenkin se, että proaktiivista työvoimapolitiikkaa toteutetaan pitkälti kysyntänäkökulmasta ja yritysten ehdoilla (Antila & Ylöstalo 2002). Markkinoiden joustavuus merkitsee usein sitä, että juuri työntekijä joutuu toimimaan työmarkkinoiden joustavana osapuolena. Mamia ja Melin (2006) ovat heittäneet ilmoille kysymyksen ”Kenen ehdoilla työ joustaa?” tarkoittaen joustoja työpaikoilla, mutta mielestäni kysymyksen voisi laajentaa koskemaan koko työmarkkinoita. Beck (2000, 3, 76-78) konkretisoi, että joustot voivat merkitä työntekijöille esimerkiksi mukavampia työaikoja, mutta toisaalta vaikkapa kevyin perustein annettua irtisanomista.

3 Työhyvinvointia etsimässä

3.1 Työn ikeessä ja imussa – työelämän trendit 2000-luvun keskusteluissa

Blom ym. (2001, 19) luonnehtivat, että nykyisen työelämän vaatimustaso on armottomampi ja ristiriitaisempi kuin koskaan aikaisemmin, mikä tuo työelämästä käytyjä keskusteluja voimakkaasti esille ajassamme. Juuti (2005, 119) esittää, että jatkuva työelämän muutoksesta puhuminen on saanut aikaan sen, että muutoksesta on tullut ”luonnollista”. Työelämän muutospuheen ominaispiirteenä on viime vuosina ollut sen ristiriitaisuus: myönteisten ja kielteisten kehityspiirteiden yhtäaikaisuus (Blom ym. 2001, 123, 146).

Työhyvinvointia tutkineet Kinnunen, Feldt ja Mauno (2005, 7-8) toteavat, että viime vuosien aikana työelämän kielteiset kehityskulut ovat liittyneet erityisesti kiireen, työn henkisen kuormittavuuden, työuupumuksen ja stressin kokemiseen yhä enenevässä määrin. Työhön liittyvät psyykkiset ja somaattiset oireet ovat lisääntyneet. Tietotyössä työajat ovat venyneet, ja kodin ja työn välinen raja on hämärtynyt. Töitä tehdään usein kotonakin, ja työasioita on vaikea saada pois mielestä vapaa-aikana (Julkunen, Nätti & Anttila 2004, 12, 140): työn ”pitkä käsi” ulottuu vapaa-ajalle (Kevätsalo ym. 2006, 55). Työn ja perheen yhteensovittamisesta puhuttaessa on alettu kysyä, millaisia ehtoja työelämä asettaa ihmisen elämän kokonaisuudelle. Kysellään, nähdäänkö työntekijät ihmisinä, joilla on muutakin elämää kuin työ. (Salmi 1996, 215.)

Julkunen kritisoi sitä, että Suomessa on keskusteltu työelämästä nimenomaan kielteiseen sävyyn jo vuosikymmenen ajan. Hän listaa erityisen paljon esillä olleiksi asioiksi edellä mainittujen lisäksi työn yleisen epävarmuuden, epätyypilliset työsuhteet, pätkätyön, työaikojen venymisen, häirinnän ja kiusaamisen työssä, loppuun palamisen ja paon työstä eläkkeelle. (Julkunen, 2003, 432). Vähemmälle tarkastelulle sen sijaan ovat jääneet työelämän myönteiset kehityskulut: Tilastokeskuksen työelämä tutkimuksen indikaattorit osoittavat, että työhön liittyvä autonomia on lisääntynyt, työtehtävät monipuolistuneet ja henkilöstön vaikuttamismahdollisuudet parantuneet. Lisäksi yhä useammat kokevat työn

aiempaa mielenkiintoisemmaksi, ja muilta työyhteisön jäseniltä työtovereista esimiehiin saadaan tukea entistä paremmin. (Lehto & Sutela 2004; Kinnunen ym. 2005, 8-9.)

Himanen (2004, 21) väittääkin, että tietoyhteiskunnan kehitystä luonnehtii tällä hetkellä hätätilan kulttuuri, joka leviää taloudesta työelämään ja julkiselta taholta kansalaisten keskuuteen. Tätä kulttuuria on lietsonut Siltala (2004, 286), jonka mielestä hyvinvointi suomalaisissa työyhteisöissä on muuttunut pahoinvoinniksi. Vaikka hänen mukaansa suurin osaa työntekijöistä kokee työssään iloa, heitä raskauttavat tulostavoitteet, aikapaineet, valvonta, mittaaminen, ja kaikki se epävarmuus, joka edellä mainittuihin asioihin liittyy. Siltalan synkät visiot ovat odotetusti herättäneet vastareaktioita, esimerkiksi Alasoini (2005, 92) toteaa, että suomalaisen työpoliittisen tutkimuksen perusteella kuva työelämän kehityssuunnista on huomattavasti monivivahteisempi kuin mitä Siltala antaa uskoa.

Suomalaiseen työelämään on ensimmäisessä modernissa totuttu liittämään työn kovuus, ankara protestanttinen työn eetos ja puurtamisen ja raatamisen mentaliteetti, ”pakon edessä pärjääminen”. Työelämän muutokset, kuten koulutustason nousu, ammattirakenteen muutos, työn toimihenkilöllistyminen ja työn muuttuminen tietointensiivisemmäksi ovat muuttaneet työelämän sisältöä ja työhön suhtautumista. Nykymuotoinen työ vaatii yksilöltä ennen kaikkea ryhmä- tiimi- ja yhteistyövalmiuksia, vastuunottoa ja oma-aloitteisuutta, ja vasta näiden ominaisuuksien jälkeen korkeaa ammattitaitoa. Mutta myös työltä vaaditaan aikaisempaa enemmän (Antila 2006, 15-16, 24.), lisäksi uskalletaan sanoa ääneen, että elämässä pitää olla työn lisäksi muutakin sisältöä (Julkunen ym. 2004, 166-168).

Antila (2006, 5-6, 21, 61) on koonnut edellä tiivistetyt keskustelut yhteen esittäessään laajahkon aineiston perusteella väitteensä työn mielekkyyden merkityksestä tekijälleen. Hän toteaa, että suomalaisten palkansaajien mielestä työ saa olla kovaakin, kunhan työskentelyolosuhteet ovat kunnossa ja työn sisältö mielekästä. Halutaan ”sopivan kovaa” työelämää, niin että työssä olisi ”oma juttu”, jonka kautta voitaisiin toteuttaa itseään ja ajatuksiaan sekä kokea työn omistajuutta.

Tämä liittyy laajemmin työntekijöiden työlle asettamien vaatimusten lisääntymiseen, työn merkityksen lisääntymiseen yksilölle. Työ ei ole enää ”pelkkää työtä”, vaan siltä vaaditaan emotionaalista palkitsevuutta, mahdollisuutta itsensä toteuttamiseen ja yksilölliseen ja sosiaaliseen kehittymiseen (Julkunen, ym. 2004). Myös Siltalan (2004, 23) mukaan työn käsite nykyisellään kattaa niin työn taloudellisen toimeentulon ylläpitäjänä kuin itsensä toteuttamisen kanavanakin. Kevätsalo ym. (2006, 113) lisäävät tähän vielä, että suurelle osalle ihmisistä merkittävää on tunne siitä, että hallitsee elämäänsä, niin työtä, vapaa-aikaa kuin perhe-elämääkin.

3.2 Karasekin mallin tarkastelua: työn hallinta, autonomia ja omistajuus työhyvinvoinnin lähteinä

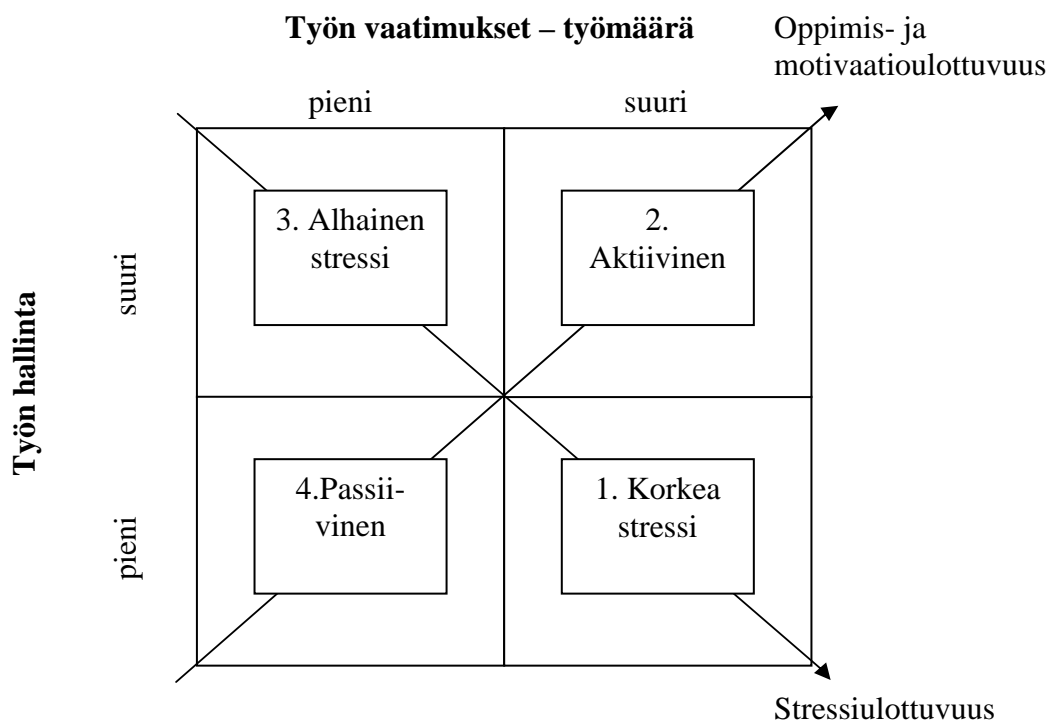
Robert Karasek on kehittänyt työpsykologian ja –sosiologian tutkimuksissa usein käytetyn työn vaatimuksia ja vaikutusmahdollisuuksia kuvaavan mallin. Mallin keskeisenä lähtökohtana on työn hallinnan käsite. Työn hallintaa parantavat työntekijän mahdollisuudet käyttää tietojaan ja taitojaan, kehittyä työssään, osallistua päätöksentekoon, sekä vaikuttaa työhönsä ja työympäristöönsä. Mitä paremmat työntekijän itsenäiset osallistumismahdollisuudet työssä ovat, sitä tyytyväisempi ja hyvinvoivempi hän on. (Karasek & Theorell 1990.)

Seuraavalla sivulla olevan kuvion 1 mukaisesti Karasek kuvaa mallinsa nelikenttänä, jossa hyvinvointi työssä luokitellaan kahden pääulottuvuuden mukaan. Nämä ulottuvuudet ovat työn tekijälleen asettamat vaatimukset sekä työntekijän hallintamahdollisuudet työtä kohtaan. Työn vaatimusten ja vaikutusmahdollisuuksien perusteella työ voidaan luokitella joko stressaavaksi, aktiiviseksi, alikuormittavaksi tai passiiviseksi. (emt., 31-32.) Malliin on myöhemmin lisätty myös kolmas ulottuvuus: sosiaalinen tuki. Tässä yhteydessä en kuitenkaan tule esittelemään sitä: todettakoon vain lyhyesti, että työyhteisön sosiaalinen tuki on ensiarvoisen tärkeää työntekijöiden hyvinvoinnille. (emt., 70.)

Stressaavassa eli kuormittavassa työssä (1) työntekijälle asetetaan korkeita vaatimuksia, ilman että hänellä on juurikaan mahdollisuuksia vaikuttaa työhönsä. Hänen on passiivisesti

sopeuduttava jatkuvasti vaihtuviin tilanteisiin ja mahdollisesti ristiriitaisiin vaatimuksiin. Kiivastahtisuus ja korkeat henkiset vaatimukset yhdistettynä vähäisiin hallinnan mahdollisuuksiin vievät veronsa: kuormittavassa työssä olevilla työntekijöillä on muita korkeampi riski sairastua fyysisiin sairauksiin kuten esimerkiksi sepelvaltimotautiin, sekä oireilla psyykkisesti. (emt., 31-34.)

Kuvio 1. Työn vaatimukset ja vaikutusmahdollisuudet –malli (Karasek & Theorell 1990, 32)

Yllä olevassa kuviossa 1 esitettyä aktiivista työtä (2) voidaan pitää mallin ideaalitapauksena. Tässä työntekijälle asetetut vaatimukset ovat korkeita, mutta samalla hänelle myös annetaan tarpeeksi mahdollisuuksia vaikuttaa työhönsä. Tällöin vaatimukset ovat tasapainossa työn hallintamahdollisuuksien kanssa, mikä antaa hyvät mahdollisuudet yksilön lisääntyneeseen toimintakykyyn, oppimiseen ja hyvinvointiin. Karasek lukee tällaisiksi töiksi esimerkiksi johtotehtävät ja asiantuntijatyöt. (emt., 35-36.)

Vähän kuormittavassa, alhaisen stressin työssä (3) työntekijälle asetetaan vain pieneksi koettuja vaatimuksia ja hänellä on suuriksi koetut vaikutusmahdollisuudet ongelmien

ratkaisemiseksi. Alikuormittavat työt ovat nykyisessä työelämässä varsin harvinaisia tehokkuusvaatimusten kasvaessa alalla kuin alalla. Passiivisessa työssä (4) työntekijöille ei aseteta juurikaan vaatimuksia, mutta toisaalta heillä ei ole myöskään mahdollisuuksia vaikuttaa työhönsä. Tyypillisin esimerkki passiivisesta työstä lienee yksinkertainen liukuhihnatyö tehtaalla. (emt. 36-38.)

Karasekin mallia voidaan käyttää paikannettaessa työntekijöitä ali- tai ylikuormittavia töitä. Kuten edellisellä sivulla esitetystä kuviosta 1 voidaan havaita, malli sisältää kaksi ennustetta: Ensinnäkin työn henkinen kuormittavuus lisääntyy työn asettamien vaatimusten lisääntyessä ja vaikutusmahdollisuuksien vähetessä. Toisaalta suorituskky paranee, kun työn asettamat vaatimukset ovat oikeassa suhteessa vaikutusmahdollisuuksiin nähden. Mallin mukaan vaara sairastua fyysisesti tai oireilla psyykkisesti kasvaa paljon kuormittavassa työssä. Työn asettamia vaatimuksia muuttamalla tai vaikutusmahdollisuuksia parantamalla voidaan vähentää työn kuormittavuutta, parantaa työhyvinvointia sekä työntekijöiden suorituskkyä. (emt.)

Suomalaisessa työelämässä Karasekin mallia on sovellettu työhyvinvointia koskevissa tutkimushankkeissa. Aitta (2000) esittää Tilastokeskuksen työolotutkimuksen tulosten osoittavan, että vaikka monissa ammattiryhmissä työn vaatimukset olivat lisääntyneet, vaikutusmahdollisuudet eivät olleet kasvaneet. Tästä aiheutunut työn henkinen kuormittavuus on Suomessa yleisempää ylemmillä toimihenkilöillä kuin muilla palkansaajilla. Ylemmillä toimihenkilöillä pelko vakavaan työuupumukseen sairastumisesta tai oman mielenterveyden järkkymisestä on suurempi. Muita enemmän he kokevat myös tunnetta siitä, että kaikki käy yli voimien. (emt.,147-148.)

Tulokset ovat kiinnostavia eritoten siksi, että juuri ylemmät toimihenkilöt ovat aikaisemmin pitäneet mahdollisuuksiaan vaikuttaa työhönsä parempina kuin muut palkansaajat. Aitta jatkaakin, että pelkästään työssä koettu vähäinen autonomia, huonot vaikutusmahdollisuudet ja sosiaalisen tuen puute eivät riitä selittämään riskiä ylikuormittua työssä, ja kysyy, tulisiko Karasekin mallia hienovirittää. (emt.,147, 149, 157.)

Aitta esittää, että kuluneen vuosikymmenen aikana ulkoiset muospaineet, kuten kansainvälistyminen ja tuloksellisuuden ja tehokkuuden lisääntyminen työelämässä ovat kohdistuneet voimakkaimpana juuri johto- ja asiantuntijatehtävissä toimiviin henkilöihin. Hän epäilee, että töiden sisällöissä on tapahtunut ”niin paljon muutoksia, että jo muutosten määrä aiheuttaa työntekijälle tunteen oman työn hallinnan menettämisestä”. Työuupumuksen riski on suurin sellaisissa tilanteissa, joissa työlle asetettuja tavoitteita ei ponnisteluista huolimatta pystytä saavuttamaan. (emt., 153-155.)

Vaikka työntekijöillä olisikin mahdollisuus vaikuttaa omaan työhönsä, kokemus työn vaatimien kvalifikaatioiden hallinnasta sekä työyhteisön sosiaalinen tuki takanaan, eivät nämä vielä yhdessä riitä takaamaan tunnetta työn hallinnasta. Töihin liittyvistä ulkoisista tekijöistä: muuttuvista ja monimutkaistuvista sisällöistä, ja ympäristöstä syntyvästä vaatimusten kasvusta nousee tärkeä stressiä ja ylikuormitusta aiheuttava tekijä. (emt., 157.) Ongelmana onkin se, että työntekijän autonomia ja hallinnan tunne toimivat vain tietyissä rajoissa: markkinaprosessien, kiristyneen kilpailun ja ulkoa päin asetettujen tavoitteiden ehdoilla. (Järnefelt & Lehto 2002, 100.)

4 Yksilöt omien työuriensa käsikirjoittajina

4.1 Yksilöllistymisen tee-se-itse-teesi

Sosiologisessa aikalaisdiagnostiikassa yhtenä toisen modernin keskeisimpänä tunnuspiirteenä pidetään yksilöllisten elämänprojektien esiinmarssia, jonka käänköpuolena on traditioiden heikentyminen ihmisten elämässä (mm. Beck & Giddens & Lash 1995). Beckin mukaan modernissa yhteiskunnassa elämänratkaisujen yksilöllisyys on korostunutta: yksilön totunnainen elämäkerta muuttuu itse muokatuksi elämäkerraksi. Yksilön pakko löytää ja keksiä uusia varmuuksia ilmenee siten, että hänen tulee itse ”näytellä, lavastaa, esittää ja ohjata oma elämäkertansa, identiteettinsä, sosiaaliset verkostonsa, sitoumuksensa ja vakaumuksensa”. (Beck 1995, 27-29.)

Beck toteaa, että ensimmäiselle modernille ominaiset normaalibiografiat ovat katoamassa. Kun aikaisemmin ihmiselämän vaiheet olivat ikäsidonlaisia, niin nykyisin jokainen muodostaa oman ”tee-se-itse –biografiansa.” Ihmisillä on mahdollisuus muokata omaa elämäänsä ilman traditioiden painolastia, ja vapaus omien sosiaalisten identiteettiensä kehittämiseen. (Beck 1992, 214-217.) Kukin valitsee itse ne kiinnikkeet, joihin elämänsä haluaa perustaa (Jokinen & Saaristo 2002, 69). Pitkälle eriytynyt yhteiskunta edellyttää yksilöiltä lisääntyvää itseohjautuvuutta. Uudeksi normaliteettivaatimukseksi on noussut refleksiivisen identiteetin muotoileminen. Itsestä johdetun elämän ajatukseen sisältyy voimakas aktiivisuuden, yksilön voimavarojen ja itse tekemisen vaatimus. (Beck & Beck-Gernsheim 2002, 23-29.)

Työmarkkinoilla kasvaneet koulutusvaatimukset, lisääntynyt liikkuvuus ja kiristynyt kilpailu ovat synnyttäneet työmarkkinoilta paikkaansa etsivät, muodollisesti vapaat palkkatyöläiset (Beck 1992). Uravalintoja tehdään hyvinvointivaltion yleisten ehtojen ja mallien kuten koulutusjärjestelmän, työmarkkinoiden, työ- ja sosiaali-oikeuden sekä asuntomarkkinoiden asettamissa rajoissa (Beck 1995, 27-29). Lisäksi valintojen taustalla korostuvat elämänlaatuun liittyvät kysymykset. Jokainen valinta on askel, joka vie uuden valintatilanteen eteen: valinnan pakkoja ja valintoihin vaikuttavia tekijöitä on loputtomiin

(Bauman 1995, 2, 77). Valinnat sisältävät aina niin mahdollisuuksia kuin uhkia: valintatilanteet merkitsevät riskin ottamista. Beck (2000, 68-72) kutsuukin toisen modernin työmarkkinoita ”epävarmuuden pelikentäksi”.

Silvennoinen (2002, 201) huomauttaa, että sosiaalinen atomisoituneisuus ilmenee kilpailun muodossa niin yhteiskuntapolitiikan tasolla kuin kansalaisten asenteissa. Valtio valmentaa kansalaisia ennen kaikkea kilpailemaan tarjolla olevista niukoista työmahdollisuuksista. Eikä Silvennoisen mukaan kilvassa ole kysymys mistään sivistyneestä ja ylevöittävästä kilvoittelusta, vaan malli on pikemminkin tuttu turnajaisista: se voittaa, kuka pystyy pudottamaan pelistä kilpailijansa: muut samalla työmarkkinalohkolla töihin jonottavat.

Tilapäisestä ”joustotyöstä” on tullut yhä normaalimpaa (Beck 1999, 263). Samalla elämä muuttuu yhä projektiluontoisemmaksi. Lyhytjännitteisyydestä on se etu, että se helpottaa avautuvien mahdollisuuksien nopeaa hyödyntämistä. Kuitenkin se pakottaa elämään joustavana työntekijänä, jonka elämässä pätkät lomittuvat muuhun elämänkulkuun. Muutosvalmiudesta ja pakosta vakuuttaa yhä uudelleen oma tarpeellisuutensa työmarkkinoilla on tullut itsestänselvyyksiä. (Castells 1996, 281-302.) Kun epävarmuudesta on tullut pysyvä tila, tietoisuus siitä saa yksilöt puntaroimaan jatkuvasti henkilökohtaisia puutteitaan ja epäilemään kelvollisuuttaan (Silvennoinen 2002, 205).

Tämän kaltainen työelämän sirpaleistuminen heijastuu ihmisten mentaliteetteihin. Sennett on todennut, että nykyinen kapitalistinen työjärjestys kuluttaa ihmisen luonnetta: jatkuvan muutoksen vaikutus työntekijöiden persoonallisuuteen on merkittävä. Dynaamisilla työmarkkinoilla työura ei enää muodosta selkeää jatkumoa, vaan pirstoutuu määräaikaisten työsuhteiden, työpaikkojen ja työtehtävien mosaiikiksi. Urakehitys lakkaa olemasta elinikäinen reitti, ja ammatti-identiteetit ovat jatkuvassa muutostilassa. Identiteetit rakentuvat yhä vähemmän selkeiden ja pysyvien kiinnikkeiden, ja yhä enemmän siirtyvien, väliaikaisten ja epävarmojen minäkäsitysten varaan. Taloudellisen kehityksen takaamiseksi tämä on välttämätöntä, jotta ihmiset kykenisivät sopeutumaan muuttuviin olosuhteisiin, siirtymään työn perässä paikkakunnalta toiselle ja vaihtamaan nopeasti osaamisalueitaan: palvelemaan pääoman tarpeita. Sennett puhuu siitä, kuinka suunnitelmia tehdään lyhyellä

aikavälillä ja sitoutuminen koetaan riskiksi. Sitoutuminen ei ole kannattavaa, siispä sitoutumattomuudesta tulee luonnollista. Paikalleen jääminen tuottaa riskin: mitä jos nykyaseman pettäessä työmarkkinoilta ei löydykään tilaa? Juuri tämän vuoksi kehittyvät mentaliteetteja, joissa vaihtelunhaluisuus ja erilaisten kokemusten kerääminen korostuvat. Sennett esittääkin, että työurat muuttuvat ”horisontaaliseksi hyppelyksi” eli urakehitys ei etene totuttuun tapaan lineaarisesti, vaan pikemminkin siirtymistä samantasoisista tehtävistä toisiin. Uraliikkuvuutta leimaa satunnaisuus ja suunnittelemattomuus. Paras työntekijä joustavilla työmarkkinoilla on se, joka sopeutuu joustavasti jatkuviin muutoksiin. Meriititkin lasketaan uudella tavalla: luotettavuudella ja pitkällä työkokemuksella ei ole juuri merkitystä, koska ”olet tasan yhtä hyvä kuin viimeisin projektisi”. Elämän projektinomaisuus lisääntyy ja pysyvät työyhteisöt katoavat. (Sennett 2002.)

Kiianmaa (1996) esittää toisesta tarkastelunäkökulmasta palkkatyön ”modernina totemismina”. Työntekijät kiinnittyvät työyhteisöön, ja samastuvat työorganisaatioon. Oman identiteetin ja yrityksen väliset rajat ovat muuttuneet huokoisemmiksi, ja organisaation päämäärät koetaan omiksi päämääriksi. Työntekijä ikään kuin imee työpaikkansa persoonansa osaksi, omaksuu sen arvot ja ottaa sen tavoitteet omikseen. Casey (1995, 196-197) mukaan yksilö joutuukin käymään itsensä kanssa henkilökohtaisia neuvotteluja siitä, miten syvälle sieluunsa yrityksen ja työn päästä: kuinka paljon itsestään ja ajastaan työlle antaa, ja miten syvälle oma minä työorganisaatioon kiinnittyy. Seppänen (2004, 123) lisää tähän, että vaikka nykyisillä työmarkkinoilla tarjolla on lähinnä pätkätyötä, ovat työntekijät kuitenkin valmiita sitoutumaan työhön vakavuudella, joka vastaa traditionaalisen, yhden työpaikan uran etiikkaa. Tätä ristiriitaa työorganisaatioissa pyritäänkin hyödyntämään.

Julkunen ym. (2004, 18) tiivistävät, että työelämässä on vallinnut huippuja seulova menestyskulttuuri, jota luonnehtivat kilpailut, palkinnot ja menestystarinat. Mutta yksilöllistymispuhe voittajine ja häviäjineen ei jatkune ainaisesti. Tämän tutkielman aineistoa silmälläpitäen erittäin mielenkiintoisia ovat Jallinojan (2003, 71-83; 2006) väitteet kulttuurisesta käänteestä, jossa kilpailun ja menestyksen arvot ovat korvautumassa

uusilla, ”pehmeämmillä” arvoilla. Jallinojan mukaan viime vuosituhaten vaihteessa suomalaisessa yhteiskunnassa on tapahtunut familistinen, perheen merkitystä korostava käänne, joka on tullut näkyville erityisesti mediassa puheena työn ja perheen yhteensovittamisesta, perheiden pahoinvoinnista ja vanhemmuudesta. Jallinoja katsoo perhekeskeisyyden voimistumisen tapahtuneen tarkoituksellisena vastareaktiona yksilöllisyyttä korostavalle ajattelulle.

Kulttuurisesta käännteestä, tosin mittakaavaltaan laajemmasta, puhuu myös Inglehart (1990), jonka mukaan länsimaisissa yhteiskunnissa on vuosikymmenien ajan tapahtunut, hidas mutta johdonmukainen arvosiirtymä materialistisista arvoista postmaterialistisiin. Toimeentulon fyysisistä ulottuvuuksista on siirrytty elämänlaatukysymyksiin ja itsensä toteuttamiseen. Muutoksen pääasiallisin ryhmä on koulutettu keskiluokka, jonka materialistiset elinolosuhteet ovat turvatut. Kun ne on tyydytetty, mielenkiinto voi suuntautua elämän laatukysymyksiin ja itsensä toteuttamiseen.

4.2 Ammatti-identiteetit liikkeessä

Identiteetti¹ on nykyteoreetikkojen suosima lähestymistapa myöhäismodernin yhteiskuntaan. Castellsin (1997) mukaan nykyaika erittäin vahvasti identiteettien rakentamisen aikaa. Kun kasvottomat pääomavirrat muodostavat epämääräisen verkostoyhteiskunnan, identiteetti rakentuu lähiyhteisöissä. Hall (1999, 19-39) näkee, että toisessa modernissa tapahtuvilla muutoksilla on hyvin erityinen luonne, ja tämä heijastuu nimenomaan kysymyksissä identiteeteistä. Kun teollisen ajan identiteetit ovat alkanet hajota, niiden tuttuuden ja vakaan luonteen rinnalle on alkanut ilmaantua entistä liikkuvampia, muuntautumiskykyisempiä ja moninaisempia identiteettejä.

¹ Identiteetin voi lyhyesti määritellä sosiaalisesti subjektiviteetiksi. Kyse on sellaisista minuuksista, joilla yksilön suhdetta muihin ihmisiin ja ihmisryhmiin määritellään. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 38-39).

Myös Kellnerin mukaan kiinnostus identiteettejä kohtaan on yksi aikamme ja kulttuurimme tunnuspiirre. Traditionaalisissa yhteisöissä identiteetteihin ei liittynyt ongelmia, vaan ne määräytyivät kiinteistä sosiaalisista rooleista ja perinteisestä uskomusjärjestelmästä käsin. Moderneissa yhteiskunnissa identiteeteistä tuli muutoksen ja uudistuksen alaisia. Yksilöillä on ollut mahdollisuus ottaa perinteeseen etäisyyttä ja valita ja luoda identiteettinsä itse. Modernisaatiokehityksen edetessä identiteeteistä on tullut yhä enemmän henkilökohtaisten valintojen ja toiminnan kautta tuotettuja. Ajassamme mediakulttuurista on tullut keskeinen identiteettien rakennusaine. Identiteettien muodostamisen projektinomaisuus, pakko ja vastuu herättävät usein ahdistusta ja rooliristiriitoja. Koskaan ei voi olla täysin varma siitä, onko tehnyt oikeita valintoja, luonut itselleen "oikean" identiteetin. (Kellner 1998, 261-264, 294-296.)

Giddensin mukaan identiteetit rakentuvat jatkuvassa refleksiivisessä suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan, peilaamalla omaa elämää mahdollisiin eri elämäntapavaihtoehtoihin. Identiteettiprojektiin kuuluu jatkuva tulevaisuuden ennakointi ja valintojen tekeminen käytettävissä olevan tiedon avulla, jolloin identiteeteistä tulee refleksiivisesti järjestyviä projekteja. Valintojen ja vaihtoehtojen merkitys elämäntyyliissä korostuu. Valinnat liittyvät esimerkiksi kysymyksiin siitä, mitä halutaan opiskella, tehdä työkseen tai kuluttaa. Yksilöt muodostavat ja ylläpitävät johdonmukaisia, jatkuvasti uudistuvia elämäntarinoitaan, jotka koostuvat jokapäiväisistä valintatilanteista. Identiteettiprojekteista on tullut yksilöille velvollisuus, koska yhtenäiskulttuurin, moraalikoodien ja traditioiden kaltaiset kollektiiviset elämäntapojen käsikirjoitukset ovat murentuneet. Moderni minuus on täten jatkuvaa identiteetin uudelleenrakentamista. ”We are, not what we are, but what we make of ourselves”. Giddens painottaa, että oman todellisen minän erottaminen väärästä johtaa persoonallisuuden kasvuun ja kehitykseen: autenttisuudessa piilee identiteetin rakentamisen moraalinen ydin. Giddens puhuu ”uusista aloituksista” ja ”toisista mahdollisuuksista”. Ihmisellä tulisi olla tarjolla ja valittavissa jokaisessa elämäntilanteessa ulospääsy ja uudenlainen ratkaisumahdollisuus, hänen ei pitäisi olla sidottu vain yhteen ja ainoaan vaihtoehtoon, vaan hänen tulisi pystyä aloittamaan elämänsä uudelleen missä tahansa elämän vaiheessa tai -tilanteessa. (Giddens 1991, 5-14, 75-86.)

Identiteettien työstäminen näkyy myös työelämässä. Liikkuvuuden ja joustavuuden lisääntyessä työmarkkinoilla kohtalaisen pysyvät ammatti-identiteetit ovat menettämässä osan itsestäänselvyyttään. Tilalle nousevat yksilöllisesti painottuneet identiteettien rakentamisprojektit, joita markkinat, media ja kulutus osaltaan jäsentävät. (Jokinen & Saaristo 2002, 16.) Julkusen mielestä identiteettiä on tämän kaltaisessa tilanteessa vaikea ilmaista ammatin kautta, erottaa ammatti-identiteettiä muusta persoonasta. Niinpä koko ihmisestä kykyineen, taitoineen, ulkonäköineen ja muine ominaisuuksineen tulee muokkauksen ja johtamisen kohde. (Julkunen 2000, 223-228.) Kevätsalo ym. (2006, 41) puhuvat markkinointitermein jopa identiteetin ”brändäyksestä”.

Oman elämäkerran käsikirjoituksen luomiseen tarvittavat juonenkäännteet saadaan ympäröivästä todellisuudesta. Media ja erilaiset kulttuurituotteet toimivat identiteettisammioina, joista yksilö voi ammentaa eri vaihtoehtoja. Esimerkiksi aikakauslehdet pursuilevat kuvauksia erilaisista elämäntavoista ja -tyyleistä. Median kautta saadaan loputtomasti erilaisia elämisen malleja: millaista elämää olisi mahdollista elää. Tiedotusvälineet tarjoavat uusia näkökulmia siihen, mitä kaikkea on mahdollista olla, miltä näyttää, miten kuluttaa, ja ennen kaikkea: miten elää elämäänsä. Omaa elämäntapaa voi täten peilata median tarjoamia mahdollisia elämäntapoja vasten. (Jokinen & Saaristo 2002, 137, 173.)

Tiedotusvälineet pyrkivät luonnollisesti kuvaamaan todellisuutta, mutta myös vaikuttamaan yleisöihinsä. Fairclough'n (1997) mukaan mediasta on tullut yksi aikamme keskeisimmistä yhteiskunnallisista vaikuttajista: mediat osallistuvat identiteettien, sosiaalisten suhteiden ja todellisuuden rakentumiseen. Kunelius (1998, 19) kirjoittaa median ja yksilön suhteesta siten, että monet yksilöllisiksi kokemamme ominaisuudet ovat viestimien meihin suuntaamien puhuttelujen ja muiden arkisten käytäntöjen tulosta, ja täten moderni, yksilöllinen ihmiskuva on modernin ihmisen itsensä tuottama, joskin voimakas kuvajainen.

4.3 Ammatin vaihtaminen yksilötason strategiana – valintojen ja pakkojen politiikkaa

Ammatillisen liikkuvuuden lisääntyminen merkitsee yhtäältä sitä, että yksilöt ovat alttiita, valmiita ja halukkaita muutoksiin työurillaan. Tästä kertoo esimerkiksi kahden tai useamman tutkinnon suorittamisen yleistyminen. Toisaalta liikkuvuus voi olla yksilön näkökulmasta sopeutumisreaktio, selviytymisen ehto ulkoisten pakottavien tekijöiden vuoksi. Työntekijät voivat löytää uusia uramahdollisuuksia, ja toisaalta he voivat olla pakotettuja luovien reittien etsimiseen työmarkkinoilla ja hyvän elämän rakentamisessa. Liikkuvuushalukkuuteen ja -strategioihin vaikuttavat useat seikat, kuten ympäristön tarjoamat mahdollisuudet, henkilökohtaiset pyrkimykset ja lähiyhteisön suhtautuminen asiaan. Beckiä ja Giddensia (1995) mukaillen toisen modernin työmarkkinoilla pärjäämiseen liittyy yksilöllistymisen pakko: palkkatyöläisyys tuottaa yksilöllistymistä, ja koulutus, kiristynvä kilpailu ja liikkuvuuden lisääntyminen toinen toistaan vahvistavina tekijöinä kiihdyttävät yksilöllistymiskehitystä entisestään. Yhteisöllisyyden murentuessa yksilöt joutuvat kohtaamaan pakotetun yksilöllisesti ne riskit, jotka ennen koettiin kollektiivisesti. Hyvinvointivaltion instituutioiden ja turvajärjestelmien purkautuessa yksilön odotetaan ottavan vastuuta enenevässä määrin itse, varautuvan mahdollisten riskien varalta. Ulkoisten muutosten keskellä elämä vaatii yhä enemmän suunnittelua, päätöksiä ja sopeutumiskykyä. Työmarkkina-asemaan liittyvän epävarmuuden hallitsemisessa korostuvat yksilön aktiivinen omaehtoinen toiminta sekä elinikäinen kouluttautuminen. (Suikkanen ym. 2001, 168, 175-178.)

Myös Kauppi (2004, 11-13) näkee, että siirtymät työpaikasta ja ammatista toiseen ovat nykyisin osa normaalia työmarkkinoiden toimintaa. Siirtymät työuralla voivat johtua ulkoisista, pakottavista tekijöistä, tai sitten ne voivat olla täysin vapaaehtoisia siirtymiä työpaikasta tai ammatista toiseen. Ne voivat merkitä yksilölle parannusta työansioissa tai asemassa työmarkkinoilla, mutta toisaalta käännekohtiin liittyy myös työllistymistä heikentäviä riskitekijöitä.

Jokinen ja Luoma-Keturi (2005, 50-52) esittävät, että otollisimpia muutoskohtia työuran aikana on noin 40 vuoden iän rajapyykki, jolloin uudelleen kouluttautuminen sekä ammatinvaihto on kaikkein yleisintä. Heidän mukaansa uudelleen kouluttautumisen avulla pyritään yleisimmin korjaamaan esimerkiksi aikaisemman ammatinvalinnan virheitä, tai muuten vain etsimään innostavampaa työtä. Pitkänen (1994) on käsitellyt pro gradu -tutkielmassaan aikuisten ammatin vaihtamisen syitä, joiksi hän lukee juuri ensimmäisen ammatin sattumanvaraisuuden ja ongelmallisuuden, vanhaan työhön liittyneet ongelmat, sekä itsensä toteuttamisen ja kehittämisen.

Aikuisiässä tehtyjä uramuutoksia selittäviä tekijöitä on selvitetty jo 1970-luvulta lähtien. Varila & Kallio (1992, 76-77) ovat koonneet ulkomaisten tutkimusten antia, ja tuovat esiin seuraavat seikat ammatin vaihtamispäätökseen liittyvinä tekijöinä: Ammatinvaihtajat hakevat kontrollia omaan elämäänsä ja uraansa nähden, ja haluavat tehdä yksilöllisiä ja tietoisia valintoja. Identiteettiin liittyvät kysymykset ovat heille erittäin tärkeitä, muutoksella etsitään minuutta. Ammatin vaihtaminen heijastuu usein myös muille elämänalueille, ja muutos on usein pitkän sisäisen prosessin huipentuma.

Varila & Kallio (1992, 45-54) näkevät muutosprosessin virittämisenä vaiheen, jossa yksilö kokee epämääräistä tyytymättömyyttä vallitseviin olosuhteisiin ja tiedostaa muutostarpeen. Vaiheeseen kuuluu eksistentiaalinen ongelmanasettelu: joudutaan pohtimaan kysymyksiä, kuten ”kuka minä olen ja minne olen menossa” Lisäksi korostuvat arvopohdinnat: ”Mikä on työn merkitys itselleni, mitä minä työelämässä tavoittelen, miten työni palvelee sellaisia arvoja, joita haluan edistää?” Seuraava vaihe on muutossuunnan täsmentyminen. Tässä siirrytään erilaisten ratkaisuvaihtoehtojen hakuun ja itsen arviointiin. Tässä vaiheessa yksilö tarvitsee tietoa siitä, millaisia työuran polkuja on valittavissa ja millä edellytyksin. Varsinaisessa muutoksen toteuttamisen vaiheessa toteutetaan varsinainen, ulospäin elämäntapahtumana tai sosiaalisena roolisiirtymänä näkyvä muutos. Muutosprosessin päättää muutoksen vakiintuminen osaksi normaalia elämää, jolloin tilanne on tasapainottunut, elämäntilanne ja elämänuran vaihe koetaan omaksi.

Taulukko 1. Muutosprosessin vaiheistuksia (Varila & Kallio 1992, 44.)

	Elämäntapahtuma käynnistää	Keskeistä valmius muutokseen
↓	Lamaannus Elämäntapahtuman merkityksen kieltäminen Masennus Muuttuneen toimintatodellisuuden hyväksyntä Itsensä peilaaminen muuttuneeseen toimintatodellisuuteen ja elämän uuden merkityksen etsiminen Merkityksen sisäistäminen	Jäsentymätön tyytymättömyys vallitsevaan tilanteeseen tai tietous muutostarpeesta Muutostarpeen täsmentymien, toivottavamman tilanteen jäsentyminen Itsensä asettaminen peliin – näkyvän muutoksen toteutus Muutoksen vakiintuminen osaksi normaalia elämää

Kuten yllä olevassa taulukossa 1 esitetään, Varilan ja Kallion (1992, 43, 85-86) mukaan työuran muutosprosessien, kuten ammatin vaihtamisen, käynnistymistä voidaan kuvata kahdella tapaa: käynnistäjänä voi olla joku yksittäinen elämäntapahtuma tai muutoksen lähtökohtana voi olla yksilön sisäinen tila eli valmius muutokseen. Käytännössä muutosprosessien käynnistäviä tekijöitä ei kuitenkaan voida jakaa yksioikoisesti joko sisäisiin tai ulkoisiin, vaan usein kyseessä on sekä-että-tapahtumasarja.

Taulukon 1 vasemmanpuoleisen sarakkeen mukainen prosessi tapahtuu silloin, kun ammatin vaihtaminen on ollut yksilölle pakollista, esimerkiksi sairastumisen tai työpaikan menettämisen vuoksi. Useissa tapauksissa työuran muutosprosessi kumpuaa kuitenkin yksilöistä itsestään: vanha työ ei vain enää innosta. Näillä henkilöillä pikku hiljaa sisäsyntyisesti kasautuvat muutosviestit ovat avanneet ovia yksilölle laaja-alaisempaan, eksistentiaaliseen muutokseen. Aletaan kysellä: kuka olen ja minne olen menossa? Tätä vaihtoehtoa kuvaa taulukon vasemmanpuoleisen sarakkeen muutosprosessi. Kuten myöhemmin esitän, tässä pro gradu -työssä käyttämäni aineiston ammatinvaihtajilla tilanne on juuri jälkimmäinen, ammatin vaihtaminen on ollut heille vapaaehtoinen valinta.

5 Aineisto ja tutkimusmenetelmät

5.1 Merkitysten maailma mediateksteissä

Bergerin ja Luckmannin (1994, 77-83) mukaan yhteiskuntajärjestelmän perustavimman loogisen taustan luo kieli. He esittävät, että todellisuus on sosiaalisesti, kielellisten määrittelyjen avulla rakentunutta. Tätä tarkastelutapaa kutsutaan sosiaalisesti konstruktionismiksi. Kieli tuottaa tulkintoja yhteiskunnan rakenteista, ja samalla uusintaa niitä. Vallitsevat normit ja kulttuuri muokkaavat ja rajoittavat kielenkäyttöä. Kielen ja maailman suhde onkin vuorovaikutukseen perustuvaa: kieli muokkaa maailmaa ja maailma kieltä. (Fairclough 1997.)

Aikakauslehtitekstit ovat merkityksellinen tutkimuskohde, eräänlainen ikkuna yhteiskuntaan ja sen muutokseen. Konstruktionistisen ajattelun mukaan mediatekstit ja kielen perustana kertovat todellisuudesta ja samalla rakentavat sitä. Laadullisten aineistojen analyysissä onkin kyse merkityksen käsitteestä ja merkityksellisen toiminnan tutkimisesta (Alasuutari 1999, 13). Maailmaa hahmotetaan merkityksellistämisen prosessin ja merkitysyhteyden kautta. Eri ihmiset antavat samoille ilmiöille, merkeille ja kulttuurituotteille, erilaisia merkityksiä. Merkitykset luovat ikään kuin kartan, jonka avulla ihmiset pystyvät suunnistamaan arkielämässään. (Eskola & Suoranta 1998, 45.)

Mediatekstit perustuvat valintoihin: mitä on otettu mukaan ja mitä ei, sekä mitä mukaan otetusta kerrotaan ja miten. Tekstit ovat siis osaltaan yhteiskunnan rakentamista. (Jokinen & Saaristo 2002, 314.) Representaatioissa eli asioiden, ilmiöiden ja maailman esittämisessä tietyllä tavalla olennaista onkin se, mitä kuvaukseen sisällytetään ja mitä jätetään pois, sekä mitä asioita painotetaan (Fairclough 1997, 13-15). Representaatioissa näkyväksi tulee vain asian toinen puoli. ”Syvempi merkitys piilee siinä, mitä ei sanota vaan kuvitellaan, siihen vihjataan, mutta ei näytetä.” Median toimintaan liittyykin aina kysymys vallasta: kuka määrittelee sen, millaisena asiat yleisölle esitetään. (Hall 1999, 199.)

Modernia mediakulttuuria leimaavaksi piirteeksi on noussut kaupallistuminen, joka on vaikuttanut median yleisöjen rooleihin. Nieminen ja Pantti (2004, 199-200) toteavat, että media on kahden viime vuosikymmenen aikana viihteellistynyt, kaupallistunut ja ”markkinoitunut”, ja median yleisöistä on tullut yhä enenevässä määrin kuluttajia. Teknologinen kehitys ja mediatalouden kasvu ovat heidän mukaansa edistäneet liberalistista taloudellis-kaupallista käsitystä mediasta ja sen roolista yhteiskunnassa: yksilö voi itse valita mediamarkkinoilta haluamansa välineet ja sisällöt. Kuten naistenlehtiä pro gradu –tutkielmassaan tarkastellut Lattunen (2003, 56) esittää, media tarjoaa kuluttajilleen ns. hyvän elämän representaatioita, jotka heijastavat kohdeyleisöjensä mukaisia elämäntyynejä ja –tapoja. Media ikään kuin toimii identiteettien reflektoinnin työstöpintana.

Myös tämä pro gradu -tutkielma on sosiaalisen maailman konstruktioita. Tulokset ovat osaltaan luomassa tulkintaa siitä maailmasta, jossa itsekin elän. Käyttämäni aineiston valikoitumis- ja tulkintaprosessit ovat jättäneet useita, mahdollisesti tärkeitäkin näkökulmia sivuun. Oletan kuitenkin, että aineiston kirjoitukset heijastavat ympäröivää todellisuutta, samalla kun ne rakentavat sitä. Tämän tutkielman analyysiosion ja ammatinvaihtajien todellisuuden välillä tosin on pitkä tulkintojen ketju. Seuraavassa pääluvussa esittämäni aineiston analyysi on minun tulkintaani artikkelin kirjoittajien tulkinnoista, kun taas kyseiset tekstit sisältävät ammatinvaihtajien tulkintoja omasta elämästään. Kuten Lehtonen (1996, 45-47, 88) asian esittää: todellisuutta ei koskaan voida kuvata objektiivisesti ja kokonaan, ”sellaisena kun se on”. Yhden asian representaatio on aina lukuisien valintojen tuloksena syntyvä esitys, joka jättää aina väijäämättä jotain kertomatta, ikään kuin irrottaen asian juuriltaan.

5.2 Aineiston kuvaus

Tässä pro gradu –tutkielmassa käyttämäni aineistoon kuuluu viisitoista lehtiartikkelia, jotka ovat ilmestyneet suomalaisissa aikakauslehdissä kuluvalle vuosituhannelle. Aineisto on valikoitunut ja muotoutunut tutkimusprosessin aikana, kyseessä on siis harkinnanvarainen näyte (Eskola & Suoranta 1998, 61). Aineiston koko on riittävä pro

gradu –tutkielmaani ajatellen, sillä artikkelien määrän lisääminen ei enää tuottanut enää uutta tietoa, vaan aineisto saavutti sisällöllisen saturaatiopisteensä jo keruun varhaisessa vaiheessa (vrt. Eskola & Suoranta 1998, 62-64). Osatekijänä tähän on varmasti se, että artikkelit olivat tyyllilajiltaan varsin samankaltaisia.

Aloittaessani materiaalin keruun pro gradu -työtäni varten havaitsin, että ARTO- ja Aleksitietokannoilla tehdyt ammatin vaihtamista käsittelevien artikkelien haut tuottivat tulokseksi muiden aihepiiriä käsittelevien lehtiartikkelien lisäksi erään tietyn artikkelityypin, nimittäin ammatinvaihtajien henkilökuvat aikakauslehdissä. Lähemmän tarkastelun tuloksena havaitsin, että yhteistä näille tarinoille oli selkeä muutostarinan muoto. Kiinnostavaa oli se, että näitä artikkeleja näytettiin esiintyvän ennen kaikkea naistenlehdissä ja talouden aikakauslehdissä, ja se, että artikkeleissa korostui ammatin vaihtaminen yksilön henkilökohtaisena ratkaisuna ja arvovalintana. Aineistoon valikoituneet artikkelit muodostavatkin mielestäni oman ”genrensä”: tulkitsen niitä myöhemmin luvun 6 analyysiosiossa työelämän selviytymiskertomuksina.

Kohtuullisella vaivannäöllä ja karsintaa käyttäen valitsin muutaman kymmenen ammatinvaihtajaa käsittelevän artikkelin joukosta viisitoista eniten tarkoituksiani palvelevaa henkilökuvaa, jotka on siis julkaistu suomalaisissa aikakauslehdissä vuosina 2000 – 2005. Tätä ajanjaksoa aikaisemmin ilmestyneitä työelämän selviytymistarinoita en hakutyökaluja käyttäen löytänyt. Tosin suomalaiset artikkelitietokannat ovat vielä suhteellisen uusi asia, joten en voi täysin varmasti todistaa sitä, etteikö saman kaltaisia artikkeleita ole aikakauslehdissä aikaisemmin esiintynyt. Lisäksi asian ilmiöluonnetta pohdittaessa on otettava huomioon viestinnän agenda setting –teoria¹: kun yksi lehti kirjoittaa yhdestä asiasta, seuraavat toiset pian perässä. Joukkoviestimet eivät seuraa vain aikaansa, vaan myös toisiaan.

¹ Agenda setting –teorian mukaan tiedotusvälineet rakentavat yhteiskunnallista järjestystä nostamalla agendalle erilaisia puheenaiheita, ja vaikuttamalla näin siihen että toiset puheenaiheet jäävät vähemmälle huomiolle. Tämä on tiedotusvälineiden vallankäyttöä. (McCombs & Shaw 1972, 176-187 .)

Aineiston alkaessa kertyä siirryin käyttämään yksinomaan Aleksitietokantaa, joka on artikkeliviitetietokanta suomalaisten sanoma- ja aikakauslehtien artikkeleista. Aleksitietokanta sisältää viitetietoja 290 aikakauslehden artikkeleista (BTJ Aleksit). Aikakauslehtiartikkelien viitteitä löytyy vuodesta 1982 lähtien, tosin tallennustiedot vaihtelevat eri lehtien kohdalla. Omassa tarkastelussani ovat lehtiartikkelit vuodesta 2000 lähtien, joten hakutulokset ovat melko kattavia. Miltei kaikki aineistossa olevat artikkelit löytyivät käyttäen hakusanoja ammatinvaihto, ammatillinen liikkuvuus, urakehitys, ammatillinen kehitys, ammattiasema: muutos, elämänmuutokset: työ, työelämä: arvot sekä työ: elämänhallinta. Verratessani Aleksin lehtilistaa Jyväskylän kaupunginkirjaston vastaavaan havaitsin lisäksi muutamia lehtiä, joita tietokantaan ei ollut tallennettu, ja niiden numeroita manuaalisesti selaamalla löysin vielä kaksi aineistooni sopivaa artikkelia.

Keräämäni artikkelit poikkeavat toisistaan jonkin verran tekstin pituuden suhteen, sivumäärien ollessa kuvitus mukaan lukien yhdestä kuuteen aikakauslehden sivua. Eniten aineistossa on artikkeleja Eeva-lehdestä, yhteensä neljä kappaletta. ET-lehdestä on kolme artikkelia, MeNaisista ja Talouselämästä kummastakin kaksi. Bisnes.fi-, Anna-, Madame-, sekä Kunta ja Me -lehdistä mukana on yksi henkilökuvakin. Yhtä lukuun ottamatta artikkelit ovat naistoimittajien kirjoittamia. (Liite 1.) Yhdessä artikkelissa on haastateltu yhteisesti kahta henkilöä, joten ammatinvaihtajia artikkeleissa esiintyy yhteensä kuusitoista.

5.3 Tutkimuksen työkalupakki

Olen käyttänyt ammatinvaihtajien henkilökuvien analyysissa apuna kolmea eri laadullista tutkimusmenetelmää: diskurssianalyysiä, henkilökuvien narratiivista tarkastelua sekä kuva-analyysiä. Kyseessä on siis menetelmätriangulaatio, jossa tutkimuskohdetta tutkitaan useilla eri menetelmillä (Eskola & Suoranta 1998, 70).

Käytännössä kolmen eri menetelmän käyttäminen on ollut haastavaa, mutta olen pyrkinyt pitäytymään tiivistetyssä muodossa, jotta tutkielma ei paisuisi liian suureksi. Alun perin valitsin kolme metodia tutkimukseeni juuri siksi, että aineiston ollessa kohtalaisen suppea

eri metodeja käyttämällä analyysiin oli mahdollista saada lisää syvyyttä. Yksittäistä menetelmää käyttämällä olisi saattanut olla vaikeaa saada kattavaa kuvaa tutkimuskohteesta, kun taas kolme laadullista metodia ovat tuoneet useampia näkökulmia aineistooni, sekä parantaneet analyysin luotettavuutta (vrt. Eskola & Suoranta 1998, 69).

Seuraavissa alaluvuissa esittelen lyhyesti käyttämäni tutkimusmenetelmät. Haluan korostaa, että artikkeleita analysoidessani en ole noudattanut mitään tiukkoja kyseisistä metodeista laadittuja ohjeistuksia, vaan olen muokannut niitä omien tarkoitukseni mukaiseksi sekä lisäksi pyrkinyt käyttämään analyysia tehdessäni luovuutta ja ”sosiologista mielikuvitustani”.

5.3.1 Diskurssianalyysi tulkinnan välineenä

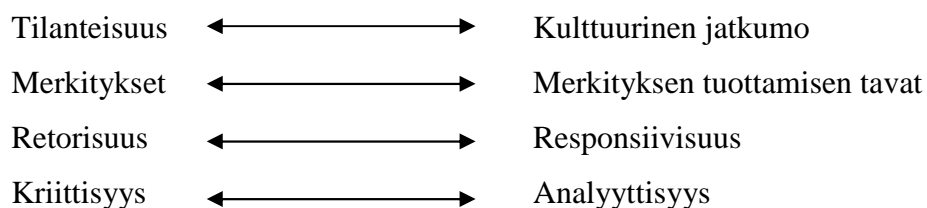
Aivan aluksi lähdin aineistoni kanssa liikkeelle kevyehkön sisällönanalyysin kautta. Etsin artikkeleista löytyviä kielikuvia, toistuvia ilmaisuja ja keskeisiä seikkoja hahmottaakseni niistä laajempia kokonaisuuksia (Eskola & Suoranta 1998, 121-122). Katsoin kuitenkin melko varhaisessa vaiheessa sisällönanalyysin olevan jollakin tapaa riittämätön omiin tarkoituksiini, joten pian havaitsin siirtyneeni aineistosta löytyvien diskurssien tutkimiseen: etsimään teksteistä niille leimallisia repertuaareja eli puhetapoja. Aineistoni artikkeleissa ammatinvaihtajat eivät ratkaisuisistaan puhuessaan pelkästään kerro niistä, vaan myös antavat niille erilaisia merkityksiä. Näin ollen he samalla tulevat järjestäneeksi, rakentaneeksi, uusintaneeksi ja muuttaneeksi sitä sosiaalista todellisuutta, jossa he elävät. Täten diskurssianalyysi oli mielekäs, ja aineistoni tapauksessa mahdollisesti sisällönanalyysia parempi metodivalinta.

Diskurssianalyysissa kyse on representaatioiden, identiteettien ja suhteiden tutkimuksesta (Fairclough 1997, 14). Lehtosen (1996, 32) mukaan diskurssilla tarkoitetaan tapaa representoida inhimillistä todellisuutta: esittää sen jonkinlaiseksi. Erilaiset diskurssit jakavat maailman merkityksellisiin osiin eri tavoin ollen kulttuurisidonnaisia ja ajallisesti ja paikallisesti muuttuvia. Kun lausumia tietystä aiheesta esitetään jonkin erityisen diskurssin sisällä, kyseinen diskurssi mahdollistaa aiheen näkemisen jollakin tietyllä

tavalla. Se myös rajoittaa muita tapoja, joilla aihe voidaan esittää. Koska diskurssit eivät ole suljettuja järjestelmiä, ja täten suhteessa toisiinsa, ne ovat jatkuvassa muutoksessa ja liikkeessä. Diskurssit kehittyvät ja muuntuvat käyttäen muissa diskursseissa olevia aineksia vangiten ne omaan merkitysten verkkoonsa. (Hall 1999, 98.)

Jokinen ja Juhila (1999, 54-97) esittävät erään tavan analysoida ja tulkita aineiston diskursseja. Olen käyttänyt heidän ajatuksiaan ohjenuoranani oman aineistoni kanssa. Heille diskurssianalyysi näyttäytyy karttana, jossa diskursseja voidaan tarkastella neljän toisiaan täydentävän ulottuvuusparin kautta, jotka esitän alla olevassa kuviossa 1. Jokinen ja Juhila huomauttavat, että diskurssianalyttisessä tutkimuksessa molemmat janan ulottuvuudet ovat läsnä, kun taas painopisteiden sijainnit janoilla voivat vaihdella (emt., 55).

Kuvio 2. Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta (Jokinen & Juhila 1999, 55.)

Yllä esitetyn kuvion 2 ensimmäisenä ulottuvuusparina on tilanteisuus ja kulttuurinen jatkumo. Tällä tarkoitetaan sitä, että aineistoa voidaan tulkita tilanteisesti ”tässä ja nyt” tai sitten osana laajempaa kulttuurista kehystä. Edellä mainitussa ratkaisussa tulkinnat rakennetaan tiukasti tekstissä esitettyjen argumenttien pohjalta, kun taas jälkimmäisessä huomio kohdistuu esimerkiksi ajalliseen ulottuvuuteen. (Jokinen & Juhila 1999, 56-63.) Pitäydyin omassa analyysissäni enemmän aineistovetoisessa näkökulmassa pysytellen puhetapojen tulkinnassa lähinnä aineiston sisäisissä konteksteissa (vrt. emt., 57; Törrönen 2005, 139).

Kuten edellä, merkitysten ja merkitysten tuottamisen tapojen ulottuvuusparissa (Kuvio 2) on kyse painotusvalinnoista. Merkityksiä korostavassa tutkimuksessa nousee esille ennen

kaikkea mitä –perspektiivi, kun merkitysten tuottamisen tapojen painottaminen johtaa puolestaan selkeämmin miten –perspektiiviin. Mitä –perspektiiville on ominaista tutkia esimerkiksi sitä, mitä merkityksiä aineistossa on, mitä lukijoille halutaan välittää. Miten –perspektiivi taas johtaa merkityksen tuottamisen tapojen jäljille. (Jokinen & Juhila 1999, 66-76.) Oman aineistoni ollessa kyseessä olen pyrkinyt lähestymään sitä molempien perspektiivien kautta. Kiinnostukseni sitä kohtaan, millaisia identiteettejä ammatinvaihtajat itselleen rakentavat viittaa siihen, että painotus on sekä mitä-, että miten –kysymyksissä: Minkälaista kuvaa ammatinvaihtajat antavat itsestään, ja toisaalta miten he erilaisia merkityksiä välittävät. (vrt. emt., 75.) Edellisellä sivulla olevan kuvion 2 kolmantena vastinparina on retorisuus ja responsiivisuus, joiden avulla edellä mainittua miten –perspektiiviä voi lähestyä. Retorisuutta tutkittaessa huomio kiinnittyy kielenkäytön avulla tapahtuvaan, tietyille yleisöille suunnattuun vakuutteluun ja suostutteluun, kun taas responsiivisessa otteessa korostuu se, kuinka ihmiset yhdessä rakentavat merkityksiä. Aineistoni ollessa tekstimuotoinen katsoin sen taipuvan paremmin retorisuuden analysointiin, vaikka aineiston laatu itsessään ei määrääkään sitä, kumpaan ulottuvuuteen analysoinnissa kannattaa keskittyä. (emt., 77-85.)

Edellisellä sivulla olevan kuvion 2 viimeisenä ulottuvuusparina on kriittisyys ja analyttisyys. Kriittisen diskurssianalyysin lähtökohtana on olemassa oletus joidenkin yhteiskunnassa piilevien valtasuhteiden olemassaolosta, ja niiden esiin tuomisesta. Oteessani korostui aineiston puitteissa pitäytyessäni enemmän analyttisyys. Analyttisessä diskurssianalyysissä ei tehdä ennako-oletuksia alistussuhteista, jotta voitaisiin olla mahdollisimman avoimia aineistolle, ja kuvata sosiaalinen todellisuus mahdollisimman eritellysti. (emt., 85-93.)

Edellä esiteltyä diskurssianalyttisen tutkimuksen ”karttaa” käytin siis lähtökohtana analyysia tehdessäni. Käytännössä diskurssianalyysin tekeminen pro gradu -tutkielmassani eteni seuraavasti: Aluksi luin artikkeleja läpi ja alleviivasin teksteistä usein toistuvia sanoja, sanontoja, teemoja ja metaforia. Jossakin vaiheessa jopa laskin ja taulukoin niitä, mutta havaitsin pian, että aineistoni ollessa kohtuullisen pieni tällä ei olisi kovin suurta merkitystä. Siirryin eteenpäin muodostamaan käsitekarttoja, joissa pyrin selventämään

itselleni artikkeleista löytyviä puhetapoja. Aineiston ollessa kohtuullisen pieni, kirjasin ylös kaikki merkitykselliset repertuaarit.

Seuraavaksi mietin uuden käsitekartan avulla sitä, millaisia suhteita ja merkitysrakenteita löydökseni muodostivat, sekä sitä, millaisia retorisia keinoja teksteissä oli käytetty. Nostin teksteistä esiin tarkkoja sitaatteja, joita pystyisin käyttämään diskurssien todentamisessa. Tässä vaiheessa katsoin löytäneeni aineistosta kaksitoista eri diskurssia. Numeroin diskurssit, ja katsoin, kuinka monessa artikkelissa kukin ilmenee. Tämän jälkeen havaitsin, että muutama löytämäni diskursseista oli yhdistettävissä, ja sen lisäksi päätin jättää pois kolme diskurssia, jotka eivät esiintyneet aineistossa laajalti. Muodostin jäljelle jääneistä diskursseista vielä yhden käsitekartan, ja verratessani sitä aineistoon, havaitsin päätyneeni hyvin aineistoni kattavaan diskurssirunkoon. Pohdiskelin vielä näiden diskurssien suhteita toisiinsa: sain tulokseksi kaikkiaan kaksi ylä- ja viisi aladiskurssia, jotka esittelen jäljempänä luvussa 6.2. Lopuksi, narratiivisen analyysin valmistuttua laadin liitetaulukon (liite 2), josta ilmenee hyvin yksinkertaistetusti diskurssien esiintyminen aineiston artikkeleissa.

5.3.2 Narratologia lähestymistapana

Narratologia tutkii sitä, miten ihmiset luovat merkityksiä elämälleen ja siinä tapahtuneille muutoksille. Ihminen muodostaa mielessään tarinaa elämänsä tapahtumista käyttäen hyväkseen kulttuurista ammennettuja tarinamalleja. Tulkitsemme maailmaa kertomuksina. Hietalan (1993, 81) mukaan kulttuurintutkimuksessa on kiinnostuttu uudella tavalla kertomuksista. Hän toteaa, että kertomukset ja kerronnallisuus jäsentävät yksilön kokemusta elämästään ja ympäröivästä todellisuudesta, ja merkittävä osa ihmisten välisestä kommunikaatiosta koostuu niistä. Narratiivisuus¹ jäsentää arkipuhetta, kirjallista kulttuuria ja tiedonvälitystä. Todellisuus perustuu tarinoiden kertomiseen ja niiden kuuntelemiseen. Tiedotusvälineet toimivat nykyisin ehtymättöminä tarinoiden sammioina. (Eskola & Suoranta 1998, 22-24.)

¹ Käytän tässä Hännisen (2000, 15) tavoin 'tarinallisuutta' ja 'narratiivisuutta' synonyymeinä perehtymättä sen tarkemmin käsitteiden määrittelyihin.

Yksilöllisen elämäntarinan tuottamista voidaan verrata kaunokirjallisten tarinoiden tuottamiseen. Kyse on luovasta prosessista, jossa ammennetaan aineksia aiemmasta kulttuurisesta traditiosta uudessa sosiaalisessa kontekstissa. Kun perinteet eivät entiseen tapaan määritä yksilön elämäntarinaa, elämä toisessa modernissa korostaa haastetta luoda yksilöllinen, omaan kokemukseen perustuva elämäntarina (Hänninen 2000, 15, 41-42). Jokisen ja Saariston (2002, 16) mukaan tarinoiden varassa luetaan omaa elämää ja niitä yhteisöjä, joiden jäseniä ollaan. On avuksi, mikäli julkisuudessa on esillä erilaisia tarinamalleja, joissa ihmistä rohkaistaan elämään ja kertomaan tarinaansa silloinkin, kun se poikkeaa tavanomaisesta. Tämä haastaa pohtimaan elämänsä merkityksiä uudesta näkökulmasta. (Hänninen 2000, 51-52.)

Narratiivisen analyysin perustana käytin tässä pro gradu –tutkielmassani Hännisen (2000) tekemää tarinallisten ulottuvuuksien kategorisointia. Hän erottaa kolme eri tarinatyyppiä: kertomuksen eli kerrotun tarinan, draaman eli eletyn tarinan ja sisäisen eli koetun tarinan. Hänen mukaansa ulkoisen kertomuksen eli kerrotun tarinan funktiona on kommunikaatio toisille. Eletty tarina eli draama sen sijaan kertoo siitä, mitä todella on tapahtunut – päähenkilön merkityksenannosta käsin. Sisäinen tarina taas on ensisijainen ihmisen elämän merkityksellisyyden kokemisen kannalta. Sisäisen tarinan avulla ihminen tulkitsee elämänsä tapahtumia: tehden menneyttä ymmärrettäväksi ja ennakoimalla tulevaisuutta. Kertomukseen verrattuna se on tarina vain itseä varten. Tilanteissa, joihin liittyy elämänmuutos, elämäntarina joudutaan ikään kuin kirjoittamaan puhtaaksi uudelleen. Menneisyyttä tulkitaan nykyperspektiivistä, ja tulevaisuudelle luodaan kokonaan uusi käsikirjoitus. Kyse on oman identiteetin uudelleenmäärittelystä. (emt., 31, 48-49, 55-73.)

Narratiivisuudella tarkoitetaan siis lähestymistapaa, jossa kohdistetaan huomio kertomuksiin ja tarinoihin tiedot välittäjänä ja rakentajana. Narratiivisuus toimii tutkimusta tehtäessä kahteen suuntaan: ensinnäkin tutkimusaineisto ymmärretään kertomuksina, toisaalta tutkimus itsessään ymmärretään kertomuksen tuottamisena maailmasta. (Heikkinen 2001, 116.) Aineistoni artikkelit ovat paitsi kertomuksia itsessään, ne myös tuottavat uutta kertomusta maailmasta.

Aineistoni henkilökuville on ominaista kehityskertomuksen ja selviytymistarinan muoto. Narratiivista analyysia tehdessäni tukeuduin lähtökohtaisesti edellä esitettyyn Hännisen tarinatyypittelyyn. Käytännössä analyysin tekeminen eteni seuraavasti: Numeroin kaikkien artikkelien keskeiset tapahtumat ja annoin jokaiselle kohdalle kuvastavan nimen. Näin muodostui erilaisia juonirakenteita. Mietin, missä kohdin juonenkäänteet tapahtuivat, miten tapahtumat erosivat toisistaan, ja oliko juonessa löydettävissä selkeitä alku-, loppu- tai keskikohtia. Tarkastelin myös sitä, olivatko erilaiset juonityypit yhdisteltävissä ja miten. Seuraavaksi kirjasin ylös osuvimpia sitaatteja, jotka kuvasivat juonenkäänteitä parhaiten. Alkuvaiheessa käsissäni oli useampia tarinatyyppejä, mutta lopulliseen analyysiin niistä valikoitui kaksi, jotka parhaiten vastasivat koko aineistoa. Nämä narratiivit esittelen tarkemmin luvussa 6.3. Lopuksi laadin liitteen 2 taulukon, jossa esitän karkean yksinkertaistetusti tarinatyypien ja diskurssien esiintymisen aineiston artikkeleissa.

Suurimmaksi ongelmaksi analyysia tehdessäni muodostui se, kuinka erottaa tekstistä ammatinvaihtajan oma, autenttinen elämäntarina, ja toisaalta se aines, mikä on toimittajan luomaa. Vaikka ammatinvaihtajien oma ääni tuntuikin kuuluvan henkilökuista voimakkaasti, en voinut olla missään vaiheessa varma siitä, kenen tuottamaa kertomus kulloinkin oli.

5.3.3 Kuva-analyysi tekstin tulkinnan apuna

Aineistoni kuvallinen anti, artikkelien kuvitus, on kiintoisa tutkimuskohde siksi, että valokuvia voidaan pitää melko realistisina ja objektiivisinakin: kameran voidaan ajatella rekisteröivän todellisuutta muuttumattomana (Hietala 1993, 43). Kuitenkin aineiston kuvat ovat osaltaan kuvaajan tulkinnan ja valintojen tulosta, toisaalta taas sitä, miten kuvattava itsensä esittää. Ja tietenkin kuvien katsoja tulkitsee kuvaa omalla tavallaan antamalla kuville erilaisia merkityksiä. Bergerin (1991, 15, 28-29) mukaan kuvien pienimmistäkin yksityiskohdista voidaan väitellä sivukaupalla, ja kuvien merkitys muuttuu luonnollisesti sen mukaan, missä asiayhteydessä ne esitetään.

Vaikka ihmisestä otettua valokuvaa määrää Fisksen (1992, 78) mukaan ennen kaikkea kuvatun ihmisen ulkonäkö, kuitenkin kuvaajan vaikutus ja teknisten keinojen käyttäminen kuten kohdistus, valaisu, kamerakulma tuottavat lopulliseen merkkiin keinotekoista ainesta. Lisäksi on muistettava, että valokuva esittää aina osan laajemmasta kokonaisuudesta. Kuvaa rajaamalla ja erilaisia valitsemalla on mahdollista ohjata merkityksiä tiettyyn suuntaan. (Seppänen 2001, 191.)

Faircloughin ohjeiden (1997, 267) mukaisesti tarkastelin artikkelien kuvituksen kyseessä ollessa ensinnäkin sitä, kuinka kuvat on konstruoitu, ja sen lisäksi sitä, millaisia suhteita ja jännitteitä kielen ja kuvan välille on luotu. Tutkin kuvien ympäristöä: Missä paikassa kuvaustilanne oli tehty, minkälainen elinympäristö oli kyseessä, mitä kuvissa tehtiin, kuinka henkilöt oli kuviin aseteltu? Mikäli kuvissa oli useampia henkilöitä, pohdin sitä, mikä oli heidän suhde toisiinsa. Lisäksi tarkastelin sitä, miltä kuvattavat näyttävät, miten he ovat pukeutuneet, missä asennoissa he ovat: mitä he haluavat viestiä? Erityisen paljon kiinnitin huomiota siihen, miten kuvat tukivat tekstien sisältöjä. Tekstin ja kuvan vuoropuhelu muokkaa lukijan luomia merkityksiä hyvin voimakkaasti verrattuna siihen, että ne olisivat toisistaan irrallisia. (Fiske 1992, 145-146).

Aineiston analyysivaiheessa tein laadullisten tekijöiden lisäksi vielä laskutoimituksia siitä, kuinka monessa kuvassa esiintyy mitään. Aineiston pienen koon vuoksi katsoin kuitenkin taulukkojen esittämisen tässä yhteydessä tarpeettomaksi. Kompastuskiveksi kuvia analysoidessani muodostui se, että minulla ei siinä vaiheessa enää ollut hallussani alkuperäisiä artikkeleita, vaan niiden mustavalkokopioita. Siksi kuvien väritys jäi kokonaan huomiotta. On kuitenkin huomattava, että kuva-analyysi jää tässä pro gradu -työssä melko marginaaliseen rooliin, lähinnä tekstin tulkinnan apuvälineeksi.

6 Ammatinvaihtajien henkilökuvat aikakauslehdissä

6.1 Henkilökuvien yleisiä piirteitä

Taulukko 2. Aineiston ammatinvaihtajien vanhat ja uudet ammatit

Nro	Vanha ammatti	Uusi ammatti
1	Tutkija	Matkailuyrittäjä
2	Konsultti	Luontomatkailuyrittäjä
3	Toimitusjohtaja	Tutkija
4	Ammattiyhdistysjohtaja	Kiinteistöhuoltoyritystä
5	Apulaisjohtaja pankissa	Reiki-hoitaja
6	Yhteispäällikkö mainostoimistossa	Hoitoalan yrittäjä
7	Yritysjohtaja	Kirjailija
8a	Projektipäällikkö	Pappi, lähetystyöntekijä
8b	Tutkimuspäällikkö	Lähetystyöntekijä
9	Poliitikko	Toimittaja, kirjailija, freelancer
10	Tutkija	Sosionomi
11	Johtaja IT-yhtiössä	Sairaanhoitaja
12	EU-virkamies	Omaishoitaja
13	KHT-tilintarkastaja	Urheiluhieroja
14	Business controller	Pappi
15	Pankkiiri	Lääkäri

Yllä olevaan taulukkoon olen koontanut aineiston ammatinvaihtajien uraliikkuvuuden suunnan, vanhat ja uudet ammatit. Numerointi vastaa liitettä 1, jossa aineistoon kuuluvat artikkelit on lueteltu ilmestymisjärjestyksessä. Taulukosta 2 ilmenee, että ammatinvaihtajien entiset toimenkuvat ovat olleet suurimmalla osalla liikealan johto- ja asiantuntijatehtävissä. Ammattia on vaihdettu myös tutkimustyöstä, virkatehtävistä ja poliittiselta uralta. Ammatinvaihtajilla on jo aikaisemmin ollut korkea koulutus. Karkeasti yleistäen aineiston ammatinvaihtajat ovat toimineet keskiluokkaisilla tietotyön aloilla.¹ Uusista ammateista suurin osa on ollut hoitoalalla, tutkimustyössä, luovassa työssä ja hengellisessä työssä. Neljä ammattia vaihtaneista on työllistännyt itsensä perustamalla oman

¹ Mm. Blom (2001, 41-46) ja Julkunen ym. (2004, 64-67) ovat määritelleet kriteerejä tietotyöläisen käsitteelle. Heidän mukaansa niitä ovat ainakin korkea koulutus, asiantuntijatyössä toimiminen, sekä tiedon vastaanottaminen, käsittely ja tuottaminen työn keskeisenä sisältönä. He korostavat, että tietotyöläisiä on kaikilla työelämän sektoreilla, ei pelkästään informaatioteknologian alalla.

yrittäjien. Aineiston kuudestoista ammatinvaihtajasta naisia on yksitoista ja miehiä viisi. Kaikissa artikkeleissa ei mainittu haastateltavien iä, mutta kaikki heistä olivat toimineet työuralla jo pidempään, ja ikähaarukkana aineistossa mukana olleiden henkilöiden ammatin vaihtamispäätökselle voi pitää 30–55 ikävuotta. Useassa artikkelissa haastateltavat puhuvat nimenomaan neljäkymmenen ikävuoden rajapyykistä, joka on laittanut miettimään työ- ja ura-asioita uudelleen.

Huomattavaa on se seikka, että ammatin vaihtaminen on ollut kaikille artikkelien henkilökuvissa esiintyneille vapaaehtoinen valinta. Yksikään ei ollut joutunut jättämään entistä ammattiaan esimerkiksi sairauden tai irtisanomisen vuoksi. Toinen merkittävä asia on, että aineiston ammatinvaihtajille muutos ei ole aina merkinnyt urakehitystä ylöspäin, vaan suurimmassa osassa henkilökuvista ammatin vaihtaminen on tarkoittanut arvostetun ja kovapalkkaisen aseman vaihtumista vähemmän arvostettuun työhön ja pienempiin tuloihin. Valinnat eivät ole siis olleet kovinkaan rationaalisia: yksilö ei ole tässä tapauksessa mennyt sinne, missä saavuttaa suurimman hyödyn.

Kaikille aineiston ammatinvaihtajille on yhteistä myös ammatin vaihtamisen pysyvä luonne. On haluttu jättää aiempi työura, ”entinen elämä” kokonaan taakse, eikä ole haettu hengähdystaukoa esimerkiksi vuorotteluvapaan tai muun väliaikaisemman ratkaisun muodossa. Yrittäjiksi ryhtyneitä ja luovalle alalle päätyneitä lukuun ottamatta kaikki ovat joutuneet suorittamaan tutkinnon uuteen ammattiin päästäkseen. Täten ammatin vaihtaminen on merkinnyt artikkelien päähenkilöille suurempaa elämänmuutosta, joka on vaikuttanut niin tulotasoon kuin lähipiiriinkin. Uraputkesta irtautuminen on ollut henkilökuvien ammatinvaihtajille syvällistä pohdintaa ja uskallusta edellyttänyt muutos. Artikkeleissa käytetäänkin omaehtoisesta uramuutoksesta termejä kuten *täyskäännös*, *käännekohta* ja *hyppy oravanpyörästä*, ja verbejä kuten *heittäytyä*, *irrottautua* ja *uskaltaa*.

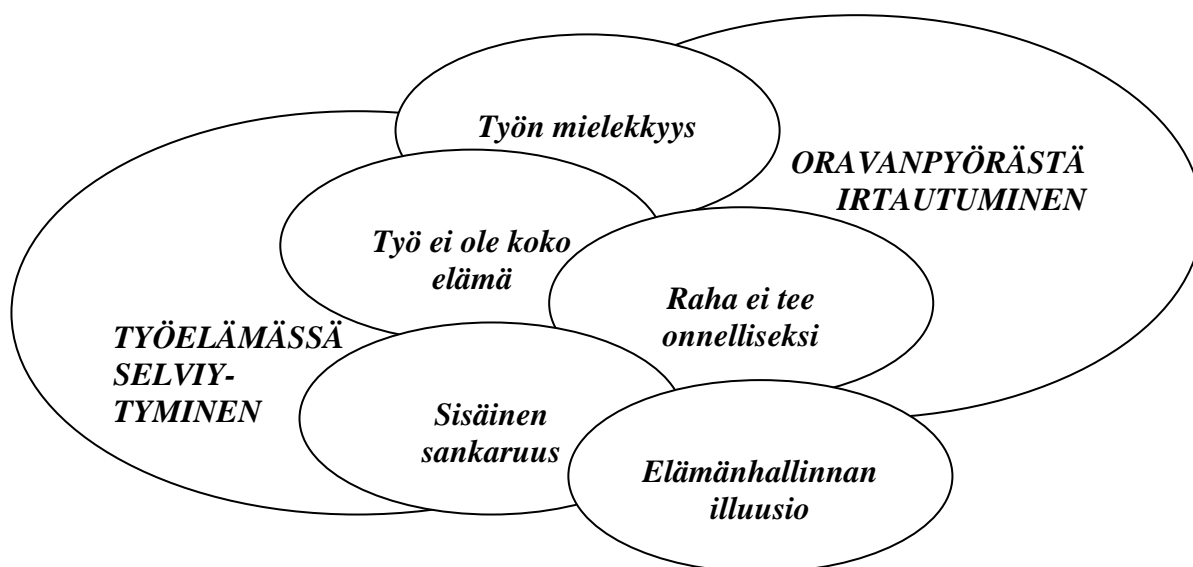
Artikkelien perusteella ammatin vaihtaminen on ollut ennen kaikkea yksilön henkilökohtainen ratkaisu. On haluttu toteuttaa omaa, autenttista itseä, löytää työelämässä ”oma juttu”. Ammatinvaihtajia ovatkin ohjanneet ns. sisäiset pakot. Ammatin vaihtaminen on merkinnyt useimmille elämänarvojen uudelleenjärjestämistä, mietintätaukoa oman

työuransa ja koko elämänsä suhteen. Henkilökuvissa korostuu erityisen voimakkaasti arvopuhe ja keskustelu työelämän koventuneista vaatimuksista. Oravanpyörästä irtautuminen onkin pienen ihmisen vallankumous vallitseviin olosuhteisiin nähden: yksi ihminen hyppää ulos, mutta pyörä jää edelleen pyörimään.

6.2 Selviytymisen ja oravanpyörästä irtautumisen diskurssit

Ammatinvaihtajien henkilökuvista nousee esille kaksi hallitsevaa diskurssia: *työelämässä selviytymisen* ja *oravanpyörästä irtautumisen* diskurssit. Vallitsevin diskurssi henkilökuvissa on työelämässä selviytyminen: kun työelämän kiire ja kasvanut vaatimustaso ovat vieneet voimat, uramuutoksesta on muodostunut miltei henkireikä, ja uudelle uralle suuntautuminen on koettu elämän käännekohtaksi kohti parempaa. Tähän liittyen uramuutosten taustalta löytyvät työn ja hyvän elämän suhdetta kuvaavat aladiskurssit, kuten *työn mielekkyys*, *työ ei ole koko elämä* sekä *raha ei tee onnelliseksi*. Toinen päädiskurssi on oravanpyörästä irtautuminen, jota luonnehtivat aladiskurssit *elämönhallinnan illuusio* ja *sisäinen sankaruus*. Tässä korostuu erityisesti yksilön vastuu valintojen tekijänä, oman onnensa seppänä.

Kuvio 3. Henkilökuvien pää- ja aladiskurssit

Edellisellä sivulla esitetystä kuviosta 3 voidaan havaita, että henkilökuvien diskursseilla ei ole selkeitä hierarkisia suhteita toisiinsa nähden. Aladiskursseja ei voi luokitella suoraan alisteisiksi kummallekaan päädiskurssille, vaan aineiston diskursseille on ominaista, että ne ovat yhtenäisesti rakentuneita ja toisiaan täydentäviä, eikä niiden välillä ole voimakkaita ristiriitaisia suhteita, joskin hienoista ambivalenssia niissä on havaittavissa.

Esitän edellä mainitut viisi selviytymisen ja oravanpyörästä irtautumisen aladiskurssia seuraavissa alaluvuissa 6.2.1 – 6.2.5 erillisinä kokonaisuuksinaan. Aladiskurssien esiintymisen aineistossa voi nähdä liitteen 2 taulukosta. Käytän suoria tekstisitaatteja todentamaan esiin nostamiani diskursseja. Lisäksi tuon kursiiivia käyttämällä esille ilmaisuja, jotka ovat aineistossa usein esiintyneitä sanoja ja sanontoja.

Mielenkiintoista on se, että häpeän diskurssi puuttuu kokonaan aineiston henkilökuvista, vaikka teksteissä puhutaankin pärjäämisestä ja selviytymisestä työelämässä. Jokisen ja Saariston (2002, 176) mukaan häpeä yhdistettynä suomalaiseen pärjäämisen eetokseen on kulttuurimme keskeinen rakenne, ja Kortteinenkin (1992) puhuu aivan toisenlaisesta työelämässä selviytymisen pakosta. Aineiston ammatinvaihtajien kertomukset ovat erittäin positiivisesti värittyneitä selviytymistarinoita, joissa tehtyjä ratkaisuja ei kaduta, ja joissa koetaan henkilökohtaista onnistumisen iloa jopa silloin, kun on siirrytty vähemmän arvostettuun ammattiin, ja muutos on herättänyt hämmästyksiä muissa ihmisissä.

6.2.1 Työn mielekkyys

Voimakkaimpana aladiskurssina henkilökuvista nousee esille haastateltavien pyrkimys työn mielekkyyden löytämiseen. Aikaisempi työ on koettu merkityksettömäksi oravanpyörässä kieppumiseksi vailla syvempää tarkoitusta, ja muutokseen ryhtyminen on koettu välttämättömyydeksi, eräänlaiseksi sisäiseksi pakoksi oman identiteetin ja arvojen toteuttamisen vuoksi. Tämä diskurssi on hallitseva muihin nähden. Työn merkitys yksilön koko elämälle onkin henkilökuvien päähenkilöillä korostunut: halutaan työskennellä sellaisten asioiden parissa, jotka vastaavat omia arvoja, ja jotka tuottavat sisäistä tyydytystä. Se, onko unelmien työ yhteiskunnallisesti arvostettu ”korkean profiilin”

työpaikka, on sivuseikka. Yksilön vastuu omasta työurastaan, valinnoistaan, ja koko elämästään korostuu artikkeleissa voimakkaasti, ja siksi urasta halutaankin tehdä ”oman näköinen”.

Henkilökuvien ammatinvaihtajille on ominaista se, että pääsääntöisesti he ovat menestyneet aikaisemmassa työssään hyvin, ja ulkoisesti kaikki on näyttänyt aiemminkin menevän hienosti. Taustalla on kuitenkin nakertanut tunne siitä, ettei työ ole ihan sitä mitä haluaisi. Useilla ammatinvaihtajilla on vallinnut epätietoisuus siitä, mitä elämässään kaikkein mieluiten tekisi. Aineistossa käytetään ilmaisuja kuten *tyhjä tila* ja *elämän sisällöttömyys*. On haluttu etsiä sisäistä rauhaa ja hyvää elämää, mitä entinen työ ei ole mukanaan tuonut.

”...en halunnut enää tehdä työtä, joka tuntui hyödyttömältä. Yritin kyllä, mutta tunsin itseni ulkopuoliseksi rahoitusmaailmassa.” (Talouselämä 19/2005, 60.)

Entinen työ on myös voitu kokea turhauttavana. Osalla ammatinvaihtajista päivät ovat täyttyneet pelkistä rutiineista, eikä mitään uutta ja innostavaa ole aikoihin tullut vastaan. Työlle asetetut odotukset ovat nousseet korkealle: on ajateltu, että työn pitää olla mielekästä ja sen täytyy vastata omia arvoja. Ammatinvaihtajat ovat halunneet työhönsä syvällisempää sisältöä, tehdä työkseen jotain, mikä tuntuu omalta.

Aineistosta nousee hyvin voimakkaasti esiin ammatinvaihtajien sisäinen pohdinta muutoksen edessä. Useissa artikkeleissa käydään läpi kysymyksiä, joita ammatinvaihtajat ovat itselleen muutostilanteissa asettaneet. Yleisin ajatus vanhan työn äärellä on ollut: tätäkö koko loppuelämä on?

”Luulen, että aika moni pysähtyy siinä vaiheessa, kun on perustanut perheen ja hankkinut asunnon ja ehkä mökin. Ihminen, jolla on mennyt hyvin, alkaa kysellä. Niin kauan kuin on jotain tavoiteltavaa, ummistat silmäsi. Muuta kun olet tavoittanut ne asiat, jotka ovat olleet tärkeitä, herää kysymys: tässäkö elämä nyt sitten oli?” (Eeva 10/2004, 45 [2].)

”Tätäkö todella haluan elämältä? Hyvän työn ja komean palkkapussin? Vai haluaisinko sittenkin tehdä jotain, millä on suurempaa merkitystä?” (Anna 25-26/2005, 23.)

Työn mielekkyyden etsimiseen liittyy myös se seikka, että valtaosa haastatelluista katsoi siirtyneensä ns. kovilta pehmeämmille aloille. Useissa artikkeleissa puhutaan, että uusi työ on *inhimillisempää* ja *pienempää* kuin entinen. Työn ihmisläheisyys muodostuu useissa

tapauksissa synonyymiksi mielekkyydelle. On haluttu tehdä asioita, jotka koetaan oikeasti merkityksellisiksi, kuten muiden ihmisten auttaminen. Erityisesti hoitoalalle siirtyneille tärkeää on ollut se, että oman työn jäljen voi nähdä välittömästi.

”Olen huomannut, että herään rankoissa tilanteissa eloon. En halua elää pintaelämää, vaan kohdata oikeasti ihmisiä ja heidän ongelmiaan. Saan siitä elämäni sisältöä (...) On hienoa tehdä sellaista, mikä koskettaa minua henkilökohtaisesti” (Eeva 10/2005, 71.)

Toisaalta työn mielekkyyden kokemukseen liittyy hyvin voimakkaasti oman itsen toteuttaminen työssä. Muutama ammatinvaihtaja myöntääkin henkilökuvissa, että motiivit vaihtaa alaa ovat olleet suoraan kytköksissä omaan ammatilliseen kunnianhimoon, ja että uudesta, mielekkäästä työstä on saatu jopa itsekästä tyydytystä. Tämä korostuu erityisesti niissä tapauksissa, joissa on siirrytty luovaan työhön.

Merkille pantavaa onkin se, että kaikki aineiston ammatinvaihtajat ovat olleet sellaisessa asemassa, että heillä on ollut varaa tehdä tämän kaltaisia valintoja. Mutta toisaalta he ovat jättäneet taakseen kohtalaisen vakaan aseman ja hyväpalkkaisen työn, minkä voidaan katsoa olevan jokseenkin erikoinen ratkaisu nykyisillä, epävakailta työmarkkinoilla.

6.2.2 Työ ei ole koko elämä

Vaikka työn mielekkyys on ammatinvaihtajille ensiarvoisen tärkeää, työ itsessään ei heidän mielestään saa muodostua liian hallitsevaksi osaksi elämää. Aineiston perusteella työelämän pakkotahtisuus ja kiire ovat usein olleet motiiveja uusien urien etsimiselle. Tässä mielessä voisi puhua myös ulkoisista pakoista uramuutosten taustalla, vaikka ne eivät olekaan olleet yksittäisiä ratkaisevia tekijöitä: loppujen lopuksi ammatin vaihtaminen on ollut jokaiselle vapaaehtoinen valinta.

Aikaisemmassa työssä on usein pyörityt päivittäisessä oravanpyörässä, eikä siitä ole päästy hyppäämään pois. Päivät ovat venyneet pitkiksi, ja työt ovat useissa tapauksissa seuranneet kotiin. Aikaresursseihin ja niiden riittämättömyyteen ovat liittyneet ongelmat työn ja perhe-elämän yhteensovittamisessa. Perhe, joka useimmille ihmisille on voimavara, on voitu kokea jopa lisärasitteena työhuolien painaessa. Ammatin vaihtaminen onkin merkinnyt useille haastatelluille arvojen järjestämistä uudelleen.

”Opin arvostamaan työpaikan ulkopuolista elämää, vaimoa, lapsia, harrastuksia, itsensä kehittämistä.” (Talouselämä 16/2002, 60.)

”Ajan antaminen läheisilleen on kaikkein tärkeintä”. (Madame 3/2005, 54.)

Pahimmillaan työssä koettu kiire ja stressi ovat pitkittyneet: oravanpyörässä kieppuville työstä on tullut elämän keskeisin sisältö. Tämä on herättänyt vastareaktion, jossa tilannetta on ryhdytty miettimään uudelleen. Muutamassa artikkelissa mainitaan, että tilanteen toivottomuus on havaittu vasta jonkin muun elämänmullistuksen, kuten läheisen sairastumisen tai kuoleman yhteydessä. Aineistossa puhutaan elämän rajallisuuden kokemuksista, jotka ovat johtaneet haluun muuttaa vallitseva tilanne toisenlaiseksi. Toimittaja kuvaa erään oravanpyörässä pyörineen elämän käännekohtaa seuraavasti:

”Johanna paiski vuosikausia hillittömästi töitä ja oli lomallakin tavoitettavissa. Hän näki lähipiirissään useita burn outeja. Sitten omien vanhempien ja anopin kuolema toivat elämän rajallisuuden näkyviin. Johanna halusi enemmän aikaa perhe-elämälle ja kahdelle lapselleen.” (MeNaiset 21/2005, 37[1].)

Läheisillä ihmisillä on aineiston ammatinvaihtajille ollut suuri rooli tukijoina ja mielipidevaikuttajina. Miltei kaikissa henkilökuissa käsitellään perusteellisesti sitä, miten muut ihmiset ovat suhtautuneet muutokseen. Tuttavat ja kollegat ovat saattaneet ihmetellä ratkaisua: lähteä nyt hyvästä asemasta lähes tyhjän päälle. Ihmettely kohdistuukin usein siihen, miksi halutaan jättää hyväpalkkainen ja menestyksekkäs asema, ja vaihtaa se mahdollisesti vähemmän arvostettuun. Alkujärkytyksestä toivuttua yleisin kommentti on kuitenkin ollut ”kunpa minäkin uskaltaisin tehdä noin”.

”Kyllä työkaverit aluksi vähän järkyttyivät, kun tulosinfossa minun olisi pitänyt kertoa tuloslukuja, mutta paljastinkin, että lähden opiskelemaan teologiaa (...) Perhe sopeutui ajatukseen, vaikka saikin tietää suunnitelmastani varsin myöhään. Ajattelin, että nyt en anna toisten päättää puolestani...” (MeNaiset 21/2005, 38 [2].)

Tärkein asia ammatinvaihtajille on ollut perheen ja lähipiirin kannustus. Ihmiset jotka ovat saaneet tukea läheisiltään, ovat selvinneet muutoksesta helpoimmalla, kun työn ulkopuolinen verkosto on auttanut turhautumisen tunteiden purkamisessa. Muutamassa artikkelissa tuodaan esille ammatin vaihtamispäätökseen myötävaikuttavana tekijänä se, että perhe on ollut valmis joustamaan muutostilanteessa.

6.2.3 Raha ei tee onnelliseksi

Tämän diskurssin voi nähdä edellä käsitellyn ”työ ei ole koko elämä” –teeman vastinparina, tavallaan kolikon kääntöpuolena. Mielekkään työn ja hyvän elämän etsiminen korostuu henkilökuvissa niin voimakkaasti, että taloudellisesta hyvinvoinnista ollaan sen vuoksi valmiita tinkimään. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta uramuutos on merkinnyt ammatinvaihtajille tulojen pienenemistä ja sopeutumista alhaisempaan elintasoon.

”Minulle työstä saatu raha ei ole kuitenkaan pääasia. Riittää, että sillä tulee toimeen. Työn sisältö on tärkeämpää.” (Eeva 10/2005, 71.)

Mielenkiintoinen piirre artikkeleissa on vastakkainasettelu taloudellisten ja ”pehmeiden” arvojen välillä. Teksteissä vilahtelevat konkreettiset taloudellisen hyvinvoinnin symbolit, jotka koetaan vähemmän tärkeinä asioina. Astianpesukoneesta ja firman autosta on ehkä jouduttu luopumaan, mutta tilalle on saatu paljon enemmän, henkiseen ja sosiaaliseen hyvinvointiin liittyviä asioita. Karkeasti yleistäen keskiluokkaista normielämänmenoa tunnutaan henkilökuvissa pidettävän ikävystyttävänä, jopa halveksittavanakin. Hyväpalkkainen työ, omistusasunto, farmariauto, kesämökki ja koira eivät riitä – halutaan jotakin enemmän, mutta se mitä halutaan, ei ole rahalla mitattavissa. Ammatin vaihtamisen myötä henkinen hyvinvointi on lisääntynyt, ja se on ollut aineiston ammatinvaihtajille palkkapussin suuruutta tärkeämpi asia.

”En halunnut säännöllistä työaika. En kaivannut ympärilleni vain menestyviä ihmisiä siisteissä toimistotiloissa enkä osannut jakaa heidän unelmiaan työsuhdeautosta tai omakotitalosta Mankkaalta. Halusin toimia siellä, missä ihmisillä on oikeasti hätä, olla tekemisissä todellisten ongelmien kanssa” (Eeva 10/2005, 71.)

Liike-elämän johtotehtävistä hoitoalalle siirtynyt ammatinvaihtaja on jopa kokenut nautintoa siitä, että raha ei ole itsestäänselvyys, ja että sen käyttöä pitää tarkkailla. Mutta vaikka raha ei toisi rauhaa, useilla aineiston haastatelluilla juuri hyvä taloudellinen tilanne on mahdollistanut opiskelujen aloittamisen uudelleen. Oravanpyörästä hypänneille raha on kuitenkin väline, ei itsetarkoitus.

6.2.4 Elämänhallinnan illuusio

Aineistosta ilmenee, että työn muutos ja hallitsemattomuus on koettu nimenomaan yksilön vastuulla olevana ongelmana, ja siksi ammatinvaihtajat ovat halunneet itse ”johtaa muutosta”: hallita työtä ja omaa elämää, arjen tapahtumia. Useimmista ammatinvaihtajien henkilökuvista käy ilmi, että juuri kasvottomien markkinavoimien edessä on tunnettu riittämättömyyttä. Teksteissä kuvataan tätä mm. seuraavin ilmaisuin: *mihinkään ei ollut aikaa, mikään ei ollut tarpeeksi, kaikki tuntui olevan koko ajan kesken, tilanne ei ollut hallinnassa*. Elämän hallinnan tunne on ollut ammatinvaihtajilla kadoksissa, vaikka kaiken olisikin pitänyt olla päällisin puolin kohdallaan. Entisen työn hektisyys ja hallitsemattomuus on aiheuttanut suurta ahdistusta.

”Juoksutin papereita deadlinesta toiseen. Kerran ajoin tuhatta ja sataa Helsingin keskustan halki Hernesaareen näyttämään asiakkaalle kampanjan viimeisiä vedoksia, ennen kuin tämä oli lähdössä helikopterilla Tallinnaan. Helikopteri oli jo melkein ilmassa, kun ehdin paikalle. Ajaessani takaisin työpaikalle ajattelin, ettei tässä ole mitään järkeä...” (Eeva 10/2004, 43-44 [1].)

”Meistä oli tullut osa jättimäistä konsernia. Yrityskulttuurit törmäsivät. Aika meni rutiineihin. Ahdistuin, kun en enää pystynyt hoitamaan niitä asiakkaita, jotka olivat tulleet läheisiksi. Tunsin itseni menneen maailman jäänteeksi. (...) Myös aika ennen yrityskauppaa oli raskas. Pari vuotta sitten olin lähellä burn outia.” (Talouselämä 16/2002, 60.)

Ammatin vaihtaminen on useimmilla henkilökuvien päähenkilöillä lisännyt tunnetta oman elämän hallinnasta. Tekstissä tuodaan esille niin työajan konkreettista hallintaa, kuin uudessa työssä koettuja arjen pieniä iloja ja vapauksiakin. Muutamilla haastatelluilla hallinnan tunne ulottuu vieläkin laajemmalle: esimerkiksi talouselämän palveluksesta lähtenyt nainen hykertele haastattelussa itsemääräämisoikeudelleen nykyisessä työssään hierojana:

”Ainakaan kukaan ei voi ulkoistaa minua Intiaan”. (MeNaiset 21/2005, 37 [1].)

Hallinnan tunteen saavuttaminen on toisaalta myös vaatinut kontrollista irti päästämistä, heittäytymistä. Ammatin vaihtaminen on aiheuttanut monille tilanteen, jossa on vakaasta tilanteesta hypätty tuntemattomaan, jääty ainakin jossakin määrin olosuhteiden armoille. Muutamassa henkilökuvassa puhutaankin luottamuksesta omiin mahdollisuuksiin ja voimavaroihin.

”Luotin siihen, että keksin jotakin. (...) Kotoakin sain tämän mallin, luottamuksen, että ihminen voi tehdä mitä haluaa. (Talouselämä 16/2002, 60.)

Yrittäjäksi ryhtyneet pohdiskelevat haastatteluissa myös vapauden ja vastuun tematiikkaa. Vaikka uusi työ yrittäjänä on tuonut tiettyjä vapauksia palkkatyöhön nähden, vaatii se kuitenkin erilaista vastuunkantoa ja toimintatapaa.

”Voin työskennellä aikaisin aamulla tai keskellä yötä, jos muut kiireet vievät päivällä ajan. (...) Työ on vapaata ja haasteellista. Haluan panna itseni hankaliin paikkoihin ja selviytyäkin niistä. Olen itseni herra, mutta vastuutakin on. Minun on puristettava vaikka aamuyöhön, jotta saan sovitun työn valmiiksi. (Et-lehti 9/2001, 47.)

Teksteistä ilmenee, että muutos on useissa tapauksissa opettanut ammatinvaihtajia kestämään elämän hallitsemattomuutta. Vaikka jokaista käännettä ja muutosta ei voi ennakoida tai säädellä, illuusio elämän hallinnasta edes jollakin elämänalueella luo turvaa. Kuten luvussa 6.3.3 tulen tarkemmin esittämään, monet ammatinvaihtajat suhtautuvat artikkelien perusteella hyvin luottavasti työuraansa ja tulevaisuuteensa, ja luovat jatkuvasti uusia suunnitelmia niiden varalle.

6.2.5 Sisäinen sankaruus

Aineistosta käy ilmi, että kun ihminen saa tehdä juuri sitä mitä haluaa, hän tuntee löytäneensä ammatillisen kutsumuksen. Tähän liittyy itsensä ja lahjakkuutensa toteuttaminen sopivien haasteiden parissa, kyky vaikuttaa työhönsä sekä se, että työn tuloksilla on konkreettista merkitystä muillekin. Aineiston ammatinvaihtajat kokevat muutosta jälkikäteen analysoidessaan löytäneensä sisäiset sankarinsa¹.

Ammatin vaihtaminen on tuonut mukanaan sisäisiä voimavaroja. Teksteistä löytyy ilmaisuja kuten *herätä eloon* ja *kuunnella sisintään*. Myös *sisäisestä rauhasta* ja *sydämen äänestä* puhutaan artikkeleissa juhlliseen sävyyn. Ammatinvaihtajat ovat kokeneet muutoksen kasvattaneen heitä ihmisinä. He ovat löytäneet oman ammatillisen väylänsä.

¹ Sarasvuon (1996) amerikkalaislähtöisen valmennusfilosofian mukaan ihmisillä on mahdollisuus menestyä alallaan, mikäli he löytävät oman ”sisäisen sankarinsa”. Sarasvuo kirjoittaa mm. muutoksen kohtaamisesta, elämän hallinnasta, unelmien ja työnilon saavuttamisesta – pitkälti samoista teemoista kuin mistä aineiston ammatinvaihtajat puhuvat, mutta kuitenkin täysin eri tarkoituksin. Sarasvuon sankarit ovat klassisia menestyjätyyppejä, kun aineiston ammatinvaihtajat sitä vastoin ”pakenevat” ulkoista menestystä.

”Uskon itseeni, olen aito ja rehellinen. Nykyinen työ on mieluinen haaste. Autan muita, siis toimittajia – tekemään omaa työtään. Minun pitää osata kuunnella ja kohdella ihmisiä lämmöllä.” (Madame 3/2005, 55.)

Henkilökuville on ominaista, että omien ratkaisujen pohdinnan lisäksi ammatinvaihtajat tarkastelevat aihepiiriä myös laajempina asiakokonaisuutena. Haastatteluissa reflektoidaan nykyisen työelämän kovuutta, kuten myös muita yhteiskunnallisia epäkohtia.

”Talouselämä on todella kovaa nykypäivänä. Sarasvuon Diili saattaa huvittaa, mutta meininki on oikeasti juuri sitä.” (MeNaiset 21/2005, 37 [1].)

Ammatin vaihtaminen on aiheuttanut keskustelua kollegoiden, perheen ja ystävien kanssa. Henkilökuvien ammatinvaihtajat pohdiskelevat haastatteluissaan sitä, että tuntevat paljon ihmisiä, jotka ovat turhautuneita nykyiseen työhönsä, mutta jotka eivät uskalla muuttaa tilannetta. Ammatinvaihtajat pohdiskelevat myös sitä, mikä estää muita toteuttamasta itseään, ja tulevat siihen tulokseen, että heiltä puuttuu rohkeutta ja hulluutta. Haastateltavat pitävät siis itseään sankareina, jotka ovat omalla toiminnallaan selviytyneet työelämän ikeestä, hypänneet oravanpyörästä. Ammatinvaihtajat ovat mielestään onnekkaita ja etuoikeutettuja, kun ovat saaneet ja uskaltaneet tehdä omat ratkaisunsa. Useimmilla ammatin vaihtaminen on ollut mahdollista juuri hyvän taloudellisen tilanteen vuoksi:

”Tiedän olevani etuoikeutettu, minulla on varaa olla joustava työsuhteissani ja tehdä keikkahommia. Opiskeluni ja toimeentulomme olen voinut turvata...” (Kunta ja Me 2/2005, 2.)

Kun tasapaino oman itsen kanssa on löytynyt muutoksen myötä, koetaan suurta henkistä vapautta. Tähän liittyen artikkelien ammatinvaihtajat myös pohdiskelevat syvällisesti elämän tarkoitusta ja viljelevät artikkeleissa elämänohjeitaan opettavaiseksi ja välillä runollisiksikin heittäytyen:

” Olen huomannut, että jos uskaltaa hypätä elämän virtaan, se antaa kaiken mitä tarvitsee.” (ET-lehti 2/2003, 25.)

”Elämän vaikeudet ovat kasvattaneet ja riisuneet itse pärjäämisen harhasta.” (MeNaiset 21/2005, 38 [2].)

”Täydellisyyttä tavoitellessa elämä hujahtaa helposti ohi.” (Eeva 6/2005, 29.)

”Ihminen saa yhtä paljon aikaan, vaikka hän työtä tehdessä joskus nauraisi ja laskisi leikkiä.” (Et-lehti 1/2003, 38.)

6.3 Selviytymistarinoita ja uusia alkuja

Aineiston henkilökuville on ominaista niiden tarinamuotoisuus ja se, että niistä nousevat voimakkaasti esiin narratiiviset käänteet, yksilön tekemät elämäkerralliset muutosratkaisut. Klassisen juonirakenteen mukaan aineiston artikkelien voidaan katsoa muodostuvan kolmesta osasta: alku- keski- ja loppuosasta, joista keskiosaan sisältyy käännekohta.

Aineistosta nousee esiin kaksi tarinatyyppeä, draamallista muutostarinaa. Ensimmäisen olen nimennyt *vaikeuksien kautta voittoon* –tarinaksi, jota voidaan pitää myös työelämän selviytymistarinana. Toinen taas on naistenlehdille ominaisen *muuttumisleikki* -tarinan muuntaminen ulkonäkö- ja sisustusaiheista koskemaan työtä ja uraa. Käsittelen näitä tarinatyyppejä tarkemmin seuraavissa alaluvuissa. Narratiivien esiintyminen aineistossa voidaan havaita liitteen 2 taulukosta. Oman lukunsa saavat myös tarinoiden kirjoittamattomat jatkot, jotka korostuvat henkilökuissa voimakkaasti. Artikkelien tarinamuotoon liittyy mielestäni myös kysymys päähenkilöiden rooleista, joita pohdiskelen viimeisessä alaluvussa: ovatko ammatinvaihtajat työelämän uhreja, sankareita vai mahdollisesti molempia? Tarinallisuuden lisäksi tarkastelen artikkeleita niissä esiintyvän kuvituksen kautta muuttumisleikkiluvussa 6.3.2. Kuten edellä, käytän tekstin elävöittämisessä apuna aineistosta nostamiani suoria sitaatteja ja kursivoituja, paljon käytettyjä ilmaisuja.

6.3.1 Vaikeuksien kautta voittoon – elämän käännekohdassa

Kaikille aineiston henkilökuville on ominaista, että ammatin tai uran vaihdos on tuonut ihmisille sisäisiä voimavaroja. Tarinoilla on onnellinen loppu ja ne kerrotaan positiiviseen sävyyn, vaikka muutosprosessiin olisikin liittynyt vaikeita asioita. Tulevaisuus näyttäytyy päähenkilöille valoisana, ja yhdestä kokemuksesta viisastuneena suurin osa ammatinvaihtajista haaveilee uusista, suuristakin haasteista elämäänsä. Päähenkilöt ovat siis työelämän selviytyjiä ja oman elämänsä sankareita.

Ainoastaan muutamassa artikkelissa tarina etenee kronologisesti, sen sijaan useimmille henkilökuville on ominaista reflektio tapahtuneeseen nykytilanteen kautta. Tästä huolimatta aineistosta nousee selkeästi esille ”vaikeuksien kautta voittoon” –tarinatyyppi, jonka voi jakaa kolmeen osaan: alkutilanteeseen, käännekohtaan ja nykytilanteeseen. Tähän tarinatyyppiin kietoutuvat niin eletyn elämän draama kuin sisäinen tarina koettuine muutoksineen. Sisäisen tarinan tulkitsemisen avulla menneisyyttä, vaikeuksia, tehdään itselle ymmärrettäväksi. Käännekohtaa, elämänmuutosta analysoitaessa nousee esiin eletyn elämän draama, jonka kautta pyritään toteuttamaan sisäisessä tarinassa muotoiltuja tulevaisuuden suunnitelmia. Käännekohtassa luodaan siis tulevaisuudelle uutta käsikirjoitusta, ja samalla tulkitaan menneisyyttä uudelleen.

Alkutilanne kuvataan monessa tarinassa työelämän oravanpyöränä: tahti kiihtyy, ajan puute tuo elämään kaaosta, jatkuva kiire rasittaa. Vaikka ulkoisesti olosuhteet työssä olisivat hyvät, koetaan riittämättömyyttä ja voimattomuutta. Vallitsee epämääräinen tyytymättömyyden tunne, kaikki tuntuu harmaalta. Tässä vaiheessa itselle asetetaan kysymyksiä ja pohdittaan tulevaa, sekä laaditaan suunnitelmia. Aineistossa käytetään paljon ilmaisuja kuten *mieltä asioiden tärkeysjärjestystä, pysähtyä, kypsytellä ja haudutella*.

”Kun elämän perusasiat olivat kunnossa, löytyi tilaa ja uskallusta pohtia ja kyseenalaistaa tekemiäni valintoja. Havaitsin olevani ihan väärällä alalla (...) Päätökseni vaihtaa alaa kyseenalaisti hetkessä miltei kaikki muut asiat elämässäni.” (Eeva 10/2005, 71.)

Henkilökuivissa korostuu selkeästi klassinen käänne. Muutoksen laukaisee käyntiin joku sattumanvarainen seikka. Useissa tarinoissa käännekohta on tapahtunut jonkin rajun ulkoisen kolauksen seurauksena. Sen jälkeen tapahtuu suuri *päätös, elämänmuutos, hyppy oravanpyörästä*. Muutokseen on joissakin tapauksissa voitu myös ajautua sopivan mahdollisuuden auettua. Vaikka edellä mainittua asioiden sulattelua on harrastettu, on tarvittu lisäksi joku eteenpäin sysäävä voima, tarjolle tullut tilaisuus. Näin muutos on paitsi sisäisesti rakennettu tilanne, myös sattumien summa.

”Olin jo pitkään ajatellut, että kun täytän 40, on aika tehdä muutos tai jatkan samalla tavalla lopun ikääni. Rupesin olemaan aika täynnä ammattiyhdistystä. Työ ei antanut enää haastetta. (...) Työkaveri ehdotti kiinteistöhuoltofirman perustamista. Se osui sopivasti...” (Et-lehti 1/2003, 38.)

Kun muutokselle on nyt löytynyt etsikkoaika, ammatinvaihtajat ovat heittäytyneet sen vietäväksi: ajatelleet itseään ja tehneet jotain itselle mieluisaa. Kun mahdollisuus on annettu, tarinan käännekohdassa koetaan tilaisuuden ainutlaatuisuus ja tartutaan siihen. Vaikka muutos merkitsisikin luopumista saavutetuista eduista, ammatinvaihtajille se on merkinnyt ainoaa vaihtoehtoa, ulospääsyä vallitsevasta tilanteesta. Vaikka tuttua ja turvallista elämää – epätydyttävääkin – olisi vaikea muuttaa, muutos on kuitenkin nähty pääsylippuna parempaan, eikä sitä siksi ole haluttu viivyttää. Muutos on joka tapauksessa vaatinut uskallusta ja rohkeutta.

Eletty draama ja sisäinen tarina kerrotaan ammatinvaihtajien henkilökuvissa nykytilanteessa, jota voisi kuvailla kliseisesti onnellisena loppuna. Ammatinvaihtajien tarinoiden loput ovat kauttaaltaan onnen ja harmonian värittämiä. Muutoksen katsotaan heijastuneen koko elämän piiriin.

”Elän hienoa vaihetta elämässä. Suurimmat vaikeudet ovat toivottavasti takanapäin. Minulla on haastava, energiaa antava työ ja ihanat lapset. Nyt olen vapaa enkä kärsi edes ikäkriisistä”. Nainen, 52. (Madame 3/2005, 55.)

Tarinoille on ominaista jälkikäteen tapahtuva reflektointi entiseen. Vanhan ja uuden työn ja elämän eroja ja yhtäläisyyksiä, hyviä ja huonoja puolia käydään artikkeleissa läpi. Tehtyihin valintoihin ollaan kaikissa aineiston artikkeleissa huomattavan tyytyväisiä jälkikäteen. Toimittaja kuvaa erään ammatinvaihtajan sen hetkistä tilannetta seuraavasti:

”Elämänmuutostaan hän ei ole katunut. Töitä tuli rutkasti lisää, mutta ne ovat ”omia töitä”. On hyvä tuntee olevansa oma herransa vaikka tekisikin pyöreitä päiviä. Tietyt asiat on hoidettava ja työssä on jatkuvasti kiinni.” (Et-lehti 1/2003, 38.)

Tarinan onnellisessa lopussa ammatinvaihtajat usein myös etäännyttävät itsensä tarinoistaan, tarkastelevat niitä kuin ulkopuolisen silmin. Vaikka itselle muutos on ollut merkittävä, asia nähdään kuitenkin osana suurempaa kokonaisuutta. Tehtyjä ratkaisuja pidetään lopulta täysin tavallisina, eikä asiasta haluta tehdä sen suurempaa numeroa:

”Toisten elämä ja ratkaisut näyttävät aina ihmeellisemmiltä kuin omat. Kaikki tekevät rohkeita ratkaisuja, jäävät esimerkiksi uraputkesta hoitovapaalle. Omaa elämää pidetään kuitenkin ’vain arkena’.” (Eeva 6/2005, 31.)

6.3.2 Ennen ja jälkeen – muuttumisleikkejä

Toinen henkilökuvista voimakkaasti esiin nouseva tarinatyyppi on muuttumisleikki-tarina, joka on edellä kuvatun ”vaikeuksien kautta voittoon” –tarinan johdannainen. Tarinan muoto tässä tapauksessa on selkeä vastakkainasettelu entisen ja uuden elämän välillä. Kun edellä esittämässäni selviytymistarinassa sisältö kulminoituu muutostilanteeseen, tässä tarinatyyppissä käännekohta ikään kuin sivuutetaan itsestäänselvyytensä. Nykyistä työtä ja elämää peilataan entiseen yhtäläisyyksiä ja eroja etsien.

Vastakkainasettelu näkyy selkeästi jo artikkelien otsikoinnissa. Useissa henkilökuvissa korostetaan muutoksen suuruutta ja vanhan ja uuden ammatin eroja käyttämällä otsikkoja ja kuvatekstejä kuten ”ekonomista ruustinnaksi” tai ”kokoushuoneesta kirkkoon”. Muutoksen mittakaavaa tuodaan artikkeleissa esille käyttämällä sanontoja kuten *vaihtaa alaa, jättää entinen työ, tehdä valinta, muuttaa suuntaa ja hypätä oravanpyörästä*.

Erityisen voimakkaasti ammatinvaihtajien muuttumisleikeissä korostuvat taloudelliset ja henkiset ulottuvuudet. Henkilökuvissa korostuukin arvojen vastakkainasettelu selkeine ennen ja jälkeen -asetelmineen. Yhtäältä on ollut elämä ennen, jota kuvataan materiaalistien menestyksen merkkien kautta, mutta sisällöllisesti tyhjänä:

”...elämässä kaikki näytti olevan kohdallaan – vaimo, hyväpalkkainen työ, rivitalon pätkä, farmariauto ja labradorinnoutaja. Silti elämästä tuntui puuttuvan jotain. (Eeva 10/2005, 71.)

Toisaalta on nykyhetkenä vallitseva ”jälkeen -tilanne”, uuden työn myötä löytynyt uusi, henkisesti rikkaampi elämä. Muuttumisleikin aikana on ennen kaikkea kasvettu henkisesti ja saatu kokonaan uudet elämänarvot.

”...olen saanut henkisen ja fyysisen rauhan, onnen. Ennen hötkyilin pienestäkin, mutta nyt suhtaudun viileän rauhallisesti asioihin asioina.” (Eeva 10/2004, 48 [1].)

Perinteisesti muuttumisleikit aikakauslehdissä ovat olleet ulkonäön kohentamiseen tai kodin sisustukseen liittyviä juttuja, ja niiden idea on perustunut vahvasti visualisuuteen. Myös kaikkiin aineiston henkilökuviin liittyy tekstin ohella kuvitus. Kustakin haastateltavasta on tekstin yhteydessä yhdestä neljään kuvaa. Kaiken kaikkiaan kuvia

aineiston artikkeleissa on 25 kappaletta. Huomattavaa on, että ammatinvaihtajien muuttumisleikissä kaikki kuvat ovat luonnollisesti ”jälkeen –kuvia”, artikkelien kirjoittamistilanteiden yhteydessä otettuja.

Artikkelien kuvitus tukee tekstin sisältöä muuttumisleikki –tarinan jälkeen -tilanteissa. Lähes poikkeuksetta kuvissa hymyillään ja näytetään tasapainoisen seesteiseltä. Kuvista suurin osa on poseerauskuvia, ainoastaan muutamasta on pyritty tekemään ”tilannekuvia”. Suurin osa ammatinvaihtajista esiintyy kuvissa rennon arkisissa vaatteissa, aivan kuin jutuissa ei työtä käsiteltäisikään. Joissakin tapauksessa henkilön päällä on työasu, mutta silloinkin takki on auki, käsi rennosti taskussa tai nojataan letkeästi seinään. Alle puolet kuvista on otettu selvästi työpaikalla tai työhön liittyvässä ympäristössä, suurin osa kuvituksesta sijoittuu aivan muuhun ympäristöön: kotipihaan, kodin keittiöön tai kaupunkimaisemaan. Ainoastaan neljässä kuvassa näytetään tehtävän työtä – niissäkin luonnollisesti hymyssä suin. Kodin ja perheen merkityksen korostaminen näkyy joissakin kuvissa siinä, että kuvausrekvisiittana on käytetty lapsia ja kotieläimiä. Tällä haluttaneen tuoda esiin sitä, että varsinainen elämä ammatinvaihtajilla on työn ulkopuolella, ja että heillä perhe sanelee elämisen ehdot.

Henkilöt kuitenkin määritellään artikkeleissa juuri työn kautta. Kuvituksessa tämä näkyy varsin heikosti, näkyvimmin siinä, että kädet ovat miltei kaikissa kuvissa esillä silmiinpistävästi. Tosin käsillä tehdään työtä vain muutamassa kuvassa, sen sijaan niillä pidellään lapsia tai rapsutetaan kissaa. Käsillä nojataan johonkin, kosketetaan kasvoja tai niitä käytetään poseeraamiseen. Käsien näkyväksi tekeminen voi viitata toki myös siihen, että henkilöiden ei haluta näyttävän siltä, että heillä olisi mitään salattavaa, piiloutuvan onnellisuusmuurin¹ taakse.

Nopeassa selailussa artikkelien kuvitusta on hyvin vaikea erottaa muiden sivujen mainoskuvista. Mikäli kuvitus ei olisi suorassa yhteydessä tekstiin, voisi hyvinkin luulla

¹ Roosin elämäntapatutkimuksen (1987, 213-214) mukaisesti onnellisuusmuurilla tarkoitetaan perhesalaisuuksien julkisuuden ongelmaa. Perhe-elämästä halutaan Roosin mukaan usein antaa julki todellisuutta kauniimpi kuva, vakuutellaan, että ”meillä on kaikki hyvin”, vaikka näin ei todellisuudessa olisikaan.

kuvilla myytävän jotakin. Artikkeleihin liitetyt kuvat ovatkin jollain tapaa hyvän elämän mainoskuvia. Bergeriä (1991, 130-135, 142) mukaillen niiden tavoitteena voi olla synnyttää katsojassa tyytymättömyyttä, markkinoida muutosta. Bergerin mukaan mainoskuvat ehdottavat nimenomaan muuttamaan itseämme ja elämäämme. Mainokset pyrkivät vakuuttamaan katsojiaan sillä, että muutos on mahdollinen näyttämällä ihmisiä, jotka ovat muuttuneet, ja sen vuoksi ovat kadehdittavia. Mainoskuvissa ei koskaan puhuta nykyhetkestä, vaan niissä viitataan menneisyyteen ja ennen kaikkea painotetaan tulevaa.

Henkilökuvien kuvituksessa leikitellään valolla ja varjolla, mikä tuo esiin tekstin sisältöä: kuvataan elämän käännekohtia. Kärjistettynä tämä näkyy kuvien asettelussa. Mikäli kuvassa näkyy henkilön varjo, se sijoittuu aina hänen vasemmalle puolelleen, on symbolisesti taaksejäänyttä. Yhdessä kuvassa henkilöllä on jopa musta sateenvarjo vasemmalla puolellaan. Vastaavasti valo heijastuu kuvattaviin oikealta puolelta tai ylhäältä. Kuvissa myös katsotaan ja kävellään poikkeuksetta oikealle tai suoraan eteenpäin: takana pimeä menneisyys, edessä valoisa tulevaisuus.

Pieni yksityiskohta on se, että muutamassa kuvassa valo osuu korostetusti henkilön kasvoille tai pään ympärille. Aivan kun heillä olisi joku salainen viisaus, jota muilla ei ole. Kuvien asettelusta heijastuu vielä kuvattavien eteenpäin menevä asenne: ollaan valmiita ottamaan tulevaisuuden haasteet vastaan, vaikka kuvituksessa eletäänkin ”onnellista loppua”. Kun muuttumisleikkiin on kerran ryhdytty, se on käynnissä jatkuvasti.

6.3.3 Tarinan jatko – kirjoittamaton sivu

Aineiston henkilökuville on ominaista niiden itsefleksioivisyys. Päähenkilöt tarkastelevat omia tarinoitaan yleisemmältä kannalta, tulkitsevat mennyttä ja tulevaa suuremmassa mittakaavassa. He ikään kuin esiintyvät oman elämänsä asiantuntijoina.

Edellä olen tuonut esiin sitä, kuinka tarinoiden loput artikkelien kirjoittamishetkellä ovat seesteisiä ja onnellisia. Ammatinvaihtajien tarinoille on kuitenkin ominaista niiden pidempi kaari. Niissä ei käydä läpi ainoastaan mennyttä ja nykyhetkeä, vaan suunnataan

katse myös tulevaan. Tulevaisuus näyttäytyy useimmissa artikkeleissa valoisana ja täyttyy uusista haasteista. Ammatillisesti ei nähdä tullun ”valmiiksi”, vaan koko ajan täytyy kehittyä ja oppia uutta.

Artikkeleissa puhutaankin paljon *haaveista* ja *unelmista*, samoin *haasteista* ja *mahdollisuuksista*. Tulevaisuuteen suhtaudutaan *avoimesti* ja *luottavaisesti*. Artikkeleissa haaveillaan paljon muista kuin työhön ja uraan liittyvistä asioista: talon rakentamisesta, terveydestä, läheisten hyvinvoinnista. Mutta myös uraan liittyviä, konkreettisiakin unelmia tuodaan osassa haastatteluja esiin:

”Haaveeni on työskennellä perusterveydenhoidossa Suomen lähialueilla, siksi opiskelen taas venäjääkin.” (Kunta ja Me 2/2005, 3.)

”Ehkä jonakin päivänä hoitokoteja on useampia”. (Eeva 10/2004 [1], 48.)

Tulevaisuuden pohdiskeluun liittyvät vastuun ja vapauden kysymykset, joita nostetaan esiin muutamassa artikkelissa. Elettäessä jatkuvassa muutoksessa oma toiminta ja tehdyt valinnat, sekä niistä kumpuava vastuu nousevat merkittävään rooliin:

”...olen vastuussa siitä, saanko jatkossa töitä. Mutta toisaalta mahdollisuus valita antaa vapaudentunteen. Se voittaa menen tullen epävarmuuden.” (Eeva 6/2005, 33.)

Toisaalta elämää ei haluta miettiä tai suunnitella liian pitkälle. Loppujen lopuksi ammatinvaihtajat haluavat elää tätä päivää tuntematta suurta huolta huomisesta:

”Sitä paitsi mitään sellaista kuin varmuus ei ole olemassakaan. (...) Voinhan minä tehdä suunnitelmia ja päätöksiä, mutta asiat eivät välttämättä mene niin” (Eeva 6/2005, 30.)

6.3.4 Ammatinvaihtajien roolit tarinoissa

Lopuksi tarkastelen kertomuksellisuuteen liittyen sitä, millaisia ovat päähenkilöiden roolit henkilökuvien tarinoissa. Henkilökuvia lukiessa voi huomata, että ammatinvaihtajilla on niissä useita eri rooleja, ja että ne kehittyvät ja vaihtelevat tarinan etenemisen myötä, etenkin narratiivisissa käännekohdissa. Ammatinvaihtajat esiintyvät tai esitetään tarinoissa niin uhreina kuin sankareinakin.

Ulkoisiin olosuhteisiin nähden ammatinvaihtajat voi nimittäin nähdä uhreina. Työelämän muutokset ovat pakottaneet heidät joustajiksi, sopeutujiksi, eräänlaisiksi modernin ajan torppareiksi¹. Selviytymistarinoiden edetessä uhrin asemasta siirrytään kuitenkin eteenpäin, omistajan rooliin, ottamalla oma elämä haltuun. Tarinoiden loppuissa ammatinvaihtajista tulee sisäisiä yrittäjiä, oman elämänsä urakoitsijoita ja itsensä herroja. Tässä vaiheessa on päästy kauaksi uhrin asemasta.

Toisaalta ammatinvaihtajat ovat uuden ajan paimentolaisia² jolle jatkuva muutos ja siinä eläminen on kokonainen elämäntapa. Heidät voikin luokitella normatiivisen uran näkökulmasta tarkastellen myös työelämän kameleonteiksi: muodikkaiksi edelläkävijöiksi, itsensä toteuttajiksi, vastarannan kiiskiksi ja massasta erottujiksi. Tästä näkökulmasta he ovat myös harhailijoita ja seikkailijoita, ehkä jopa nautinnonhaluisia elitistejäkin.

Vaikka ammatinvaihtajien ratkaisuja ohjailevat ulkoiset ja etenkin sisäiset pakot, he eivät kuitenkaan elä elämän pakkoraossa (vrt. Roos 1987, 78–79), vaan ovat aktiivisia ja etsivät uusia suuntia elämälleen valintoja tehden. Valitsijoina he ovat yhtäältä opportunisteja, jotka toimivat itsekkäin motiivein. Toisaalta osalla ammatinvaihtajista on myös altruistisia motiiveja, joita myös Siltala (2004) kuvaa puhuessaan työelämän ”diakonissoista”.

Artikkeleista käy ilmi, että ammatinvaihtajat ovat nykytilanteessa ennen kaikkea sankareita, mutta vain omassa elämässään ja omasta mielestään. He korostavat itse sitä, etteivät halua nostaa itseään jalustalle. Muiden silmissä he eivät välttämättä ole ollenkaan sankarillisia. He eivät ole perinteisessä mielessä menestyjiä työurallaan, vaan heitä voidaan pitää jopa häviäjinä, jotka eivät ole antaneet kaikkeaan työelämän kilpakentillä. Mutta omasta mielestään ammatinvaihtajat pitävät itseään ennen kaikkea työelämän selviytyjinä.

¹ Esimodernin ajan työelämän selviytyjätyyppihän lienee itseoikeutetusti Väinö Linnan (1969) kuvaama fiktiivinen Koskelan Jussi: torppari, raivaaja ja urakoitsija jolle työelämässä selviytyminen merkitsi konkreettisesti leivän saamista pöytään, hengissä selviytymistä aikana, jolloin suomalainen hyvinvointivaltio vasta otti ensiaskeleita.

² Baumanin (1996, 182-183) postmoderneilta nomadeilta, uuden ajan paimentolaisilta, puuttuu pitkäjänteinen elämänsuunnitelma. He pitävät jatkuvasta liikkeestä ja itsensä uudelleenmäärittelystä. Heidän identiteettinsä ovatkin hetkellisiä ”kunnes toisin ilmoitetaan” -identiteettejä. He eivät jaksavat vaivata päätään asioilla, jotka ovat kauempana kuin ”lähin leirintäalue”.

7 Pohdintaa

Ammatin vaihtaminen on yksi lukuisista työelämän ilmiöistä, ja tässä pro gradu - tutkielmassa aineistona käyttämäni artikkelit yksi osa sosiaalista todellisuutta. Määrällisesti ammatin vaihtaminen ei ole tällä hetkellä suomalaisilla työmarkkinoilla suuri trendi, mutta aineistoni artikkeleilla on toinen ulottuvuutensa: ne osoittavat, että uudella vuosituhannella työelämän kuvauksissa korostuu yksilön pärjäämisen ja selviytymisen eetos.

Kuten olen aiemmin esittänyt, ennen vuotta 2000 ilmestyneitä työelämän selviytymistarinoita en artikkelihakuja käyttäen löytänyt, ja voisinkin tämän perusteella esittää oravanpyörästä hyppäämisen olevan juuri tälle ajalle ominainen ilmiö. Mikäli näin on, olettaisin vielä, että kyseessä voisi olla vastareaktio Suomessa 1990-luvun lopulla ja vuosituhannen vaihteessa vallinneeseen, lamanjälkeiseen talous- ja teknologiavetoiseen nousukauteen ja sitä seuranneeseen työelämän kollektiivisesti koettuun koventumiseen, jota mm. Siltala (2004) on teoksessaan kuvannut.

Olettaisin myös, että ammatinvaihtajien henkilökuvat kertovat omaa tarinaansa hienoisesta työelämää koskevasta arvomuutoksesta kohti paljon puhuttuja ”pehmeämpiä arvoja”. Tätäkään ei voi missään nimessä yleistää koskemaan koko väestöä. Paitsi että aineistossani kyse on joukosta yksilöitä, jotka ovat tehneet yksilöllisiä valintoja, henkilökuvien päähenkilöt ovat lisäksi olleet sellaisessa asemassa, että heillä on ollut varaa valintojen tekemiseen. Tietoiset elämän ratkaisut vaativat tiettyä hyvinvoinnin tasoa. Kuitenkin mielestäni on aiheellista pohtia, ovatko nämä, julkisuuteen tulleet loikat oravanpyörästä kenties jonkinlaisia pioneeritekoja työelämän tuntuessa muuttuvan epäinhimillisempään suuntaan, ja olisiko odotettavissa samantapaisten yksilötason vastareaktioiden voimistumista lähitulevaisuudessa?

Vapaaehtoisesti ammattiaan vaihtaneiden henkilöiden tarinat ovat monellakin tapaa kaksijakoisia. Vaikka henkilökuvissa edellä mainitut ”pehmeät arvot” korostuvat artikkeleissa voimakkaasti, oleellisin sanoma arvopuheen takana näyttää kuitenkin olevan

yksilökeskeisyyden ja yksilön vastuun lisääntyminen työelämässä. Vaikka ”raha ei tee onnelliseksi” eikä ”työ ole koko elämä”, yksilön tulee kuitenkin ”tarttua hetkeen” ja ”olla oman onnensa seppä”. Toiseksi ambivalenssia voidaan havaita tarkasteltaessa työn merkitystä haastateltujen elämässä. Ammatinvaihtajat haluavat työskennellä sellaisten asioiden parissa, jotka vastaavat omia arvoja, ja jotka tuottavat sisäistä tyydytystä: työn ja sen sisällön merkitys on siis korostunut, ja työn mielekkyys erityisen tärkeää. Toisaalta koetaan, että työ ei saisi viedä liikaa aikaa ja voimavaroja, eikä missään nimessä hallita koko elämää. Ammatinvaihtajat ovat siis yhtäältä urakeskeisiä ja –tietoisia, toisaalta taas pyrkivät toiminnallaan siitä pois.

Yhtä kaikki: työn ja muutoksen tulee olla hallittavissa. Olennaisinta oravanpyörästä selviytymisen kokemuksissa on ammatinvaihtajien mielestä ollut se, että muutos on ainakin mielikuvissa ollut heidän itsensä hallinnassa, vaikka se olisikin tapahtunut reaktiona suurempaan yhteiskunnalliseen muutokseen ja yleisen epävarmuuden lisääntymiseen työelämässä. Ammattia vapaaehtoisesti vaihtaneille muutos yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla on käynnistänyt heissä yksilötason vastareaktion, ironista kylläkin: muutoksen. Ammatinvaihtajat ovat tietyllä tapaa edenneet muutosvastarinnasta muutoksen johtajiksi: oman elämänsä sankareiksi. Heillä on illuusio siitä, että omaa työuraansa voi ja pitää voida hallita.

Työntekijöiden kokema epävarmuus joustavilla työmarkkinoilla on nostanut esiin luonnehdinnan nykyisistä palkkatyöläisistä eräänlaisina modernin yhteiskunnan torppareina (mm. Holvas & Vähämäki 2005, 60). Ulkoisiin muutoksiin ja toimintaympäristöön reagoiminen, työmarkkinastrategioiden luominen ja riskien ja mahdollisuuksien laskelmoiminen ovat muodostuneet yksilön velvollisuuksiksi työmarkkinoilla. Kärjistetyksi palkkatyöläisestä onkin tullut yrittäjä (Heiskala & Luhtakallio 2006, 7; Holvas & Vähämäki 2005, 21), jonka markkinoitavana tuotteena on ItseTM, tuote, jota kehitetään jatkuvasti kouluttautumalla ja uusia taitoja hankkimalla, elinikäisesti oppimalla. Tulevaisuuden työntekijä kun lienee se, joka ei osaa välttämättä osaa mitään hyvin, mutta pystyy tarvittaessa opettelemaan kaiken (Holvas & Vähämäki 2005, 127–128).

Ammattia ja uraa vaihdetaan siksi, että saadaan toteuttaa omaa, autenttista identiteettiä, ja samalla parantaa omaa hyvinvointia työssä. Beckiä (1995, 27-29) mukailleen vapaaehtoinen ammatinvaihtaminen on kuin tarinamuotoinen näytelmä, jonka yksilö on käsikirjoittanut, lavastanut, näytellyt ja ohjannut. Näytelmän areenana toimii työelämän pelikenttä. Paitsi että työssä joudutaan kisaamaan muita vastaan ja heidän kanssaan, suurin kilpakumppani on ihminen itse. Työelämä onkin moniottelua, suorituksen parantamista jatkuvasti kaikilla alueilla, itsensä valmentamista uusiin haasteisiin.

Tämän pro -gradu tutkielman empiirisessä osiossa esitellyt työelämän selviytyjät, ammatinvaihtajat, ovat täysin erilaisia kuin Kortteisen (1992) tutkimuksessa, jossa siinäkin puhuttiin selviytyjistä ja oravanpyörästä jo viitisentoista vuotta sitten. Tuolloin selviytymisen eetokseen kuului uhrautuminen henkilökohtaisen kunnian eteen, pakon edessä pärjääminen, taistelu ja sinnittely ”vaikka henki ja terveys menisi”. Omassa aineistossani työelämässä selviytyminen taas merkitsi henkilökohtaisten voimavarojen käyttöönottoa, eettisiä ja moraalisia pohdintoja ja sisäisiä sankaritekoja. Hyppy oravanpyörästä näyttäytyy teksteissä sankaritekona.

Kortteisen haastateltavina oli koneistajia ja pankkitoimihenkilöitä, omassa aineistossani kuuluivat asiantuntijoiden ja johtajien tarinat. Mutta jotain yhteistäkin entisistä ja nykyisistä työelämän selviytyjistä löytyy: Molemmissa tapauksissa selviytyminen merkitsee yksilölle sitä, että löytää paikkansa, pärjää elämässään, saavuttaa jonkinlaisen tasapainon. Kortteisen selviytyjille tämä tapahtui sopeutumalla vallitseviin työolosuhteisiin, kun omassa aineistossani ratkaisevana tekijänä oli itse johdettu muutos.

LÄHTEET

Aho, S. (1998) *Palkkatyö yhteiskunnallisen järjestyksen perustana. Tutkimus palkkatyön normalisoinnin historiasta ja "työyhteiskunnan kriisistä"*. Gummerus. Jyväskylä.

Aitta, U. (2000) 'Työkuormitukseen ja työn hallintaan liittyvät ongelmat ylempien toimihenkilöiden työssä.' Teoksessa Lehto, A-M. & Järnefelt, N. (toim.) *Jaksaen ja jousaen. Artikkeleita työolotutkimuksesta*. Tilastokeskuksen tutkimuksia 230. Hakapaino Oy. Helsinki. 147-158.

Alasoini, T. (2005) 'Huonontuuko työelämä? Mietteitä Siltalan teoksesta'. *Työpoliittinen aikakauskirja* 3/2005 (48), 90-92.

Alasoini, T. & Ramstad, E. & Rouhiainen, N. (2005) 'Johdanto'. Teoksessa Alasoini, T. & Ramstad, E. & Rouhiainen, N.: *Työelämän kehittämisohjelma kehittyvänä toimintana: Tuloksia, haasteita, mahdollisuuksia*. Työelämän kehittämisohjelman raportteja 40. Helsinki. 1-11.

Alasuutari, P. (1999) *Laadullinen tutkimus*. Vastapaino. Tampere.

Antila, J. (2006) *Työn mielekkyydestä ja mielettömyydestä*. Työpoliittinen tutkimus 305. Työministeriö. Helsinki.

Antila, J. & Ylöstalo, P. (2002) *Proaktiivinen toimintatapa. Yritysten ja palkansaajien yhteinen etu?* Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus 239. Helsinki.

Bauman, Z. (1995) *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality*. Blackwell. Oxford & Cambridge.

Bauman, Z. (1996) *Postmodernin lumo*. Vastapaino. Tampere.

Beck, U. (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage. London.

Beck, U. (1995) 'Politiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa'. Teoksessa Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S.: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Vastapaino. Tampere. 11-82.

Beck, U. (1999) *Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia*. Vastapaino. Tampere.

Beck, U. (2000) *The Brave New World of Work*. Polity Press. Cambridge.

Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S. (1995) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Vastapaino. Tampere.

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2002) *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Sage Publications. New Delhi.

Berger, J. (1991) *Näkemisen tavat*. Painokaari Oy. Helsinki.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Gaudeamus. Helsinki.

Blom, R. & Melin, H. & Pyöriä, P. (2001) *Tietotyö ja työelämän muutos. Palkkatyön arki tietoyhteiskunnassa*. Tammer-paino. Tampere.

BTJ Aleksi. Saatavilla www-muodossa:

<<http://www.btj.se/prodinfo/databas/aleksi/appl/start2f.html>>

Casey, C. (1995) *Work, Self and Society after Industrialism*. Routledge. London & New York.

Castells, M. (1996) *The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol 1: The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers. Oxford.

Castells, M. (1997) *The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol 2: The Power of Identity*. Blackwell Publishers. Oxford.

Castells, M. & Himanen, P. (2001) *Suomen tietoyhteiskuntamalli*. Sitran raportteja 242. WSOY. Porvoo.

Castells, M & Himanen, P. (2005) Onko Eurooppa sairastunut lässähdystautiin? Helsingin Sanomat 9.10. Osa D, 6.

Elinikäinen oppiminen työpolitiikassa. Projektin loppuraportti. (2002) Työhallinnon julkaisu 307. Työministeriö. Helsinki.

Eskola, J. & Suoranta, J. (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

Fairclough, N. (1997) *Miten media puhuu*. Tammer-Paino Oy. Tampere.

Fiske, J. (1992) *Merkkien kieli. Johdatus viestinnän tutkimiseen*. Vastapaino. Tampere.

Giddens, A. (1995) 'Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa'. Teoksessa Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S.: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Vastapaino. Tampere.

Haapakorpi, A. (2000) *Nörtti, pomo ja yleismiesjantunen – akateemisten urat ja toimenkuvat*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskuksen raportteja ja selvityksiä 33/2000. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi.

- Hakkarainen, K. (2006) *Työelämän muutokset kiinnostavat opiskelijoita*. Helsingin Sanomat 29.1. Osa A, 6.
- Hall, S. (1999) *Identiteetti*. Vastapaino. Tampere.
- Heikkinen, H. (2001) 'Narratiivinen tutkimus – todellisuus kertomuksena'. Teoksessa Aaltola, J. & Valli, R. (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II*. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä. 116-132.
- Heinonen, E. & Hämäläinen, K. & Räisänen, H. & Sihto, M. & Tuomala, J. (2004) *Mitä on työvoimapolitiikka?* VATT- julkaisuja 38. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Heiskala, R. (1999) 'Esipuhe: Beck, globalisaatio ja 'toinen moderni''. Teoksessa Beck, U.: *Mitä globalisaatio on? Virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia*. Vastapaino. Tampere. 7-24.
- Heiskala, R. & Luhtakallio, E. (2006) 'Johdanto. Suunnittelutaloudesta kilpailukyky-yhteiskuntaan?' Teoksessa Heiskala, R. & Luhtakallio, E. (toim.) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Gaudeamus. Helsinki. 7-13.
- Held, D. & McGrew, A. & Goldblatt, D. & Perraton, J. (1999) *Global Transformations. Politics, Economy and Culture*. Polity Press. Cambridge.
- Helne, T. & Karisto, A. (1992) 'Syrjäytymisen ongelma'. Teoksessa Riihinen, O. (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017*. WSOY. Helsinki. 517-531.
- Hietala, V. (1993) *Kuvien todellisuus. Johdatusta kuvallisen kulttuurin ymmärtämiseen ja tulkintaan*. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.
- Himanen, P. (2004) 'Välittävä, kannustava ja luova Suomi – Katsaus tietoyhteiskuntamme syviin haasteisiin', Teoksessa Himanen, P. (toim.) *Globaali tietoyhteiskunta. Kehityssuuntia Piilaaksosta Singaporeen*. Teknologia katsaus 155/2004. Tekes. Helsinki. 5-32.
- Holvas, J. & Vähämäki, J. (2005) *Odotustila. Pamfletti uudesta työstä*. RT Print Oy. Pieksämäki.
- Hänninen, V. (2000) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Väitöskirja. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Tampereen yliopisto.
- Inglehart, R. (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press. Princeton.
- Jallinoja, R. (2003) 'Huipulle hinnalla millä hyvänsä'. Teoksessa *Kenen Suomi?* Studia Generalia 2002. Yliopistopaino. Helsinki. 71-83.

- Jallinoja, R. (2006) *Perheen vastaisku*. Gaudeamus. Helsinki.
- Jokinen, A. & Juhila, K. (1999) 'Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta.' Teoksessa Jokinen, A. & Juhila, K. Suoninen, E.: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Vastapaino. Tampere.
- Jokinen, A. & Juhila, K. & Suoninen, E. (1993) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Vastapaino. Tampere.
- Jokinen, E. & Luoma-Keturi, N. (2005) *Mind over Career: Aikuisena tutkinnon suorittaneiden koulutus ja kokonaistyöuran pituus*. Työpoliittinen tutkimus 290. Työministeriö. Helsinki.
- Jokinen, K. & Saaristo, K. (2002) *Suomalainen yhteiskunta*. WS Bookwell Oy. Juva.
- Jolkkonen, A. & Kilpeläinen, R. & Koistinen, P. (2001) 'Ammatillinen ja alueellinen liikkuvuus työllistymisen keinona'. *Työpoliittinen aikakauskirja* 3/2001 (44), 77-93.
- Jolkkonen, A. & Kilpeläinen, R. (2002) 'Occupational and Regional Mobility of Labour as a Means to Find Employment'. Teoksessa Koistinen, P. & Sengenberger, W. (toim.) *Labour Flexibility: a Factor of Economic and Social Performance in Finland in the 1990s*. Vammalan Kirjapaino Oy. 101-121.
- Julkunen, R. (2000) 'Työelämänpolitiikka'. Teoksessa Hoikkala, T. & Roos, J.P. (toim.) *2000-luvun elämä. Sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta*. Gaudeamus. Helsinki. 218-237.
- Julkunen, R. (2003) 'Työ – elämää ja politiikkaa.' Teoksessa Helne, T. & Julkunen, R. & Kajanoja, J. & Laitinen-Kuikka, S. & Silvasti, T. & Simpura, J. (toim.) *Sosiaalinen politiikka*. WS Bookwell Oy. Juva. 413-434.
- Julkunen, R. & Nätti, J. (1994) *Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakoon?* Vastapaino. Tampere.
- Julkunen, R. & Nätti, J. & Anttila, T. (2004) *Aikanyrjähdys. Keskiluokka työn puristuksessa*. Vastapaino. Tampere.
- Juuti, P. (2005) 'Pitääkö muutospuhe lupauksensa?' *Työelämän tutkimus* 2/2005 (3) 119-122.
- Järnefelt, N. & Lehto, A-M. (2002) *Työhulluja vai hulluja töitä? Tutkimus kiirekokemuksista työpaikoilla*. Tilastokeskuksen tutkimuksia 235. Hakapaino Oy. Helsinki.
- Karasek, R. & Theorell, T. (1990) *Stress, Productivity and the Reconstruction of Working Life*. Basic Books Inc. New York.

- Kauppi, H. (2004) *Varhainen puuttuminen työllisyyspolitiikan menetelmänä. Tavoitteena hyvä työura*. Loppuraportti. Työministeriö. Helsinki.
- Kellner, D. (1998) *Mediakulttuuri*. Vastapaino. Tampere.
- Kevätsalo, K. & Puntari, I. & Roos, S. (2006) *Työelämän valttikortit*. Karisto Oy. Hämeenlinna.
- Kiianmaa, A. (1996) *Moderni totemismi. Tutkimus työelämästä, solidaarisuudesta ja sosiaalisista verkostoista keskiluokkaistuvassa Suomessa*. Kehityksen avaimet. Jyväskylä.
- Kinnunen, U. & Feldt, T. & Mauno, S. (2005) 'Alkusanat'. Teoksessa Kinnunen, U. & Feldt, T. & Mauno, S. (toim.) *Työ leipälajina. Työhyvinvoinnin psykologiset perusteet*. Otavan Kirjapaino Oy. Keuruu. 7-12.
- Kohti proaktiivista työvoimapolitiikkaa. Työhallinnon aluestrategia*. (2004) Työhallinnon julkaisu 340. Työministeriö. Helsinki.
- Koistinen, P. & Sengenberger, W. (2002) Conclusions. Teoksessa Koistinen, P. & Sengenberger, W. (toim.) *Labour Flexibility: a Factor of Economic and Social Performance in Finland in the 1990s*. Vammalan Kirjapaino Oy.
- Kolari, R. (1983) *Ammatillinen liikkuvuus Suomessa 1970/1975*. Tilastokeskus. Helsinki.
- Koistinen, P. (1999) *Työpolitiikan perusteet*. WSOY. Helsinki.
- Kortteinen, M. (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Hanki ja Jää. Hämeenlinna.
- Kunelius, R. (1998) 'Askel sivuun. Johdannoksi viestinnän jäljille'. Teoksessa Kivikuru, U. & Kunelius, R. (toim.) *Viestinnän jäljillä. Näkökulmia uuden ajan ilmiöön*. WSOY. Juva.
- Lattunen, S. (2003) *Avaimet hyvään elämään. Cosmopolitanin ja Trendin hyvän elämän representaatioiden tarkastelua sisällönanalyysin avulla*. Pro gradu –tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylän yliopisto.
- Lehto, A-M. & Sutela, H. (2004) *Uhkia ja mahdollisuuksia. Työolotutkimuksen tuloksia 1977-2003*. Tilastokeskus. Helsinki.
- Lehtonen, M. (1996) *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. Vastapaino. Tampere.
- Linna, V. (1969) *Täällä Pohjantähden alla 1*. WSOY. Porvoo.

- Mamia, T. & Melin, H. (2006) *Kenen ehdoilla työ joustaa?* Työpoliittinen tutkimus 314. Työministeriö. Helsinki.
- McCombs, M. & Shaw, D. (1972) *The Agenda-Setting Function of Mass Media*. The Public Opinion Quarterly, 36 (2), 176-187.
- Nieminen, H. & Pantti, M. (2004) *Media markkinoilla. Johdatus joukkoviestintään ja sen tutkimukseen*. Karisto Oy. Hämeenlinna.
- Parjanne, M-L. (2004) *Väestön ikärakenteen muutoksen vaikutukset ja niihin varautuminen eri hallinnonaloilla*. Julkaisuja 18. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Helsinki.
- Pitkänen, R. (1994) *Aikuisen ammatin vaihdon syyt ja opiskelumotivaatio*. Pro gradu – tutkielma. Kasvatustieteiden laitos. Oulun yliopisto.
- Putkonen, S. (2003) *Työntekijä elää joustojen keskellä*. Palkkatyöläinen 2. 11-12.
- Roos, J.P. (1987) *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- Salmi, M. (1996) 'Työelämän ja perhe-elämän yhdistämisen palapelit.' Teoksessa Kinnunen, M. & Korvajärvi, P. (toim.) *Työelämän sukupuolistavat käytännöt*. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä. 211-231.
- Sarasvuo, J. (1996) *Sisäinen sankari- uljaan elämän käsikirjoitus*. WSOY. Juva.
- Sennett, R. (2002) *Työn uusi järjestys*. Gummerus. Jyväskylä.
- Seppänen, J. (2001) *Katseen voima*. Kohti visuaalista lukutaitoa. Vastapaino. Tampere.
- Seppänen, J. (2004) *Hullu työtä tekee*. Otavan Kirjapaino Oy. Keuruu.
- Sihto, M. (1994) *Aktiivinen työvoimapolitiikka. Kehitys Rehn-Meidnerin mallista OECD:n strategiaksi*. Tampere University Press. Tampere.
- Siltala, J. (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Otava. Keuruu.
- Silvennoinen, H. (2002) *Koulutus marginalisaation hallintana*. Gaudeamus. Helsinki.
- Silvennoinen, H. & Tulkki, P. (1998) 'Elinikäisen oppimisen olennaista etsimään!' Teoksessa Silvennoinen, H. & Tulkki, P. (toim.) *Elinikäinen oppiminen*. Gaudeamus. Helsinki. 9-24.
- Suikkanen, A. & Linnakangas, R. & Martti, S. & Karjalainen, A. (2001) *Siirtymien palkkatyö*. Sitran raportteja 16. Hakapaino Oy. Helsinki.

Suomi 2015. Suomen tulevaisuuden menestystekijät ja haasteet. Sitran raportteja 3/2001. Helsinki.

Tilly, C. & Tilly, C. (1998) *Work under Capitalism.* Westview Press. Boulder.

Työvoima 2020. Osaamisen ja täystyöllisyyden Suomi. (2003) Loppuraportti. Työministeriö. Helsinki.

Törrönen, J. (2005) 'Puhetapoja analysoimassa. Rajankäyntiä kriittisen diskurssianalyysin ja semioottisen sosiologian välillä. Teoksessa Räsänen, P. & Anttila, A-H. & Melin, H. (toim.) *Tutkimus menetelmien pyörteissä.* WS Bookwell Oy. Juva. 139-159.

Varila, J. & Kallio, K. (1992) *Työura, pysyvyys ja muutos.* Valtion painatuskeskus. Helsinki.

Liitetaulukko 1. Tutkimusaineistoon kuuluvat aikakauslehtiartikkelit
(järjestetty ilmestymisvuoden mukaan, saman vuoden lehdet aakkosjärjestyksessä)

Nro	Lehti	Numero	Sivut	Artikkelin nimi	Toimittaja
1	Et-lehti	9/2001	47	Haluan haasteita	Uusiniitty, Liisa
2	Bisnes.fi	6/2002	38	Konsultti järjestää kanoottiretken	Mäntylä, Juha-Matti
3	Talouselämä	16/2002	59-60	Isä otti menetetyn takaisin	Seies, Eeva-Riitta
4	Et-lehti	1/2003	34-39	Vaihdoin uraa nelikymppisenä	Uusiniitty, Liisa
5	Et-lehti	2/2003	25	Reiki antoi rauhan	Husso, Marja-Liisa
6	Eeva	10/2004 [1]	42-43, 47-48	Tea Käyhkö vaihtoi mainosalan vanhuksiin: ”Kaipasin inhimillisyyttä työhön”	Salonen, Sari
7	Eeva	10/2004 [2]	44-47	Nokian johtaja pysähtyi miettimään: ”Tässäkö elämä sitten oli?”	Mantere, Liisa
8	Anna	25- 26/2005	23	Ekonomista ”ruustinnaksi” Japaniin	Pennonen, Annina
9	Eeva	6/2005	28-33	”Oli aika tehdä täyskäännös”	Salonen, Sari
10	Eeva	10/2005	70-71	Mika Siltala kiinnostui auttamistyöstä: ”Herään eloon rankoissa tilanteissa”	Husso, Marja-Liisa
11	Kunta ja Me	2/2005	2-3	Eettisyyden Donna Quijote vaihtoi bisneksen hoitotyöhön	Immonen, Airi
12	Madame	3/2005	52-55	EU-tiedottaja ryhtyi läheishoitajaksi ja sai sisäisen rauhan	Levonen, Terttu
13	Me Naiset	21/2005 [1]	36-37	Jakkupuvusta t-paitaan	Pietikäinen, Terhi
14	Me Naiset	21/2005 [2]	38	Kokoushuoneesta kirkkoon	Pietikäinen, Terhi
15	Talouselämä	19/2005	59-60	Raha ei tee onnelliseksi	Lilius, Anna-Liisa

Liitetaulukko 2. Diskurssien ja narratiivien esiintyminen aineistoon kuuluvissa artikkeleissa

Selite:

x = diskurssi tai narratiivi esiintyy artikkelissa

X = diskurssi tai narratiivi esiintyy artikkelissa voimakkaana

Ei merkintää = artikkelissa ei esiinny kyseistä diskurssia tai narratiivia

Nro	Artikkelin nimi (lyhennös)	Diskurssit					Narratiivit	
		Työn mielekyys	Työ ei ole koko elämä	Raha ei tee onnelliseksi	Elämäntahallinnan illuusio	Sisäinen sankaruus	Elämän käännekohdassa	Ennen ja jälkeen -muuttumisleikkejä
1	Haluan haasteita	x			X	X		x
2	Konsultti järjestää kanoottiretken	x				X		x
3	Isä otti menetetyt takaisin		X		x	X		X
4	Vaihdoin uraa nelikymppisenä	X	x		x	X	X	
5	Reiki antoi rauhan	x		x	X		x	X
6	Tea Käyhkö vaihtoi mainosalan vanhuksiin...	x	X		x	x	X	X
7	Nokian johtaja pysähtyi miettimään...	x	X	X		x	X	x
8	Ekonomista ”ruustinnaksi” Japaniin	X		x	x		x	
9	”Oli aika tehdä täyskäännös”	X	x		x	X		X
10	Mika Siltala kiinnostui auttamistyöstä...	X	x	x		x	X	
11	Eettisyyden Donna Quijote vaihtoi bisneksen hoitotyöhön	X	x	X		x	X	X
12	EU-tiedottaja ryhtyi läheishoitajaksi...		X		X	x	x	
13	Jakkupuvusta t-paitaan	X	X	X	x		X	
14	Kokoushuoneesta kirkkoon	X	x			X	X	
15	Raha ei tee onnelliseksi	x		X	x			X